

Andrej Pančur

NA POTI K MODERNEMU NEDELJSKEMU POČITKU

Nedeljski počitek in posvečevanje nedelj

“V delavnicah in tovarnah ropota v nedeljo tako kakor v delavnice. Iz tovarniških dimnikov se vali dim v nedeljo kakor drugekrat. Na ulicah se dela tlak, tesarji sekajo, zidarji in drugi se spenjajo po hišah in strehah, kakor bi šlo za stavo, hlapci vozijo po ulicah glino in gnoj ali s kratka, ni morebiti ne jednega hlapčevskega dela, katero bi se ne opravljalo v nedeljo kakor v delavnice.”¹ Nedeljski počitek, kakor ga poznamo danes, je bil torej v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja v slovenskih deželah avstrijske polovice Habsburške monarhije še povsem neznan. Šele v naslednjih desetletjih je nato država postopoma uredila to področje. In v tem prispevku bomo spoznali prav ta prehod od splošno razširjenega nedeljskega dela do prvih začetkov modernega nedeljskega počitka.

Vendar nedeljski počitek ni iznajdba moderne industrijske družbe. Njegove korenine segajo prav do Svetega pisma, po pričevanju katerega je Bog v šestih dneh ustvaril svet. “Sedmi dan je Bog dokončal delo, ki ga je naredil, in počival je sedmi dan od vsega dela, ki ga je storil. Blago-

slovl je sedmi dan in ga posvetil, kajti ta dan je počival od vsega svojega dela, ki ga je storil, ko je ustvarjal.”² Bog sedmi dan torej ni le počival, temveč ga je tudi blagoslovil in s tem posvetil. Zato ta dan ni le navaden dan počitka. Da pa izbrano ljudstvo tega ne bi pozabilo, mu je med desetimi božjimi zapovedmi naložilo tudi tole tretjo: “Spominjaj se sobotnega dne in ga posvečuj! Šest dni delaj in opravljaj vsa svoja dela, sedmi dan pa je sobota za Gospoda, tvojega Boga: ne opravljaj nobenega dela, ne ti ne tvoj sin ne hči ne hlapec ne dekla ne živina ne tujec, ki biva znotraj tvojih vrat! Kajti v šestih dneh je Gospod naredil nebo in zemljo, morje in vse, kar je v njih, sedmi dan pa je počival. Zato je Gospod blagoslovil sobotni dan in ga posvetil.”³

Ta božja zapoved je veljala le za Jude.⁴ Na vsak sedmi dan, torej ob sobotah, niso smeli opravljati nobenega dela. Tega so se bolj ali manj držali tudi prvi kristjani. Vendar so bile za kristja-

² *Sveto pismo Stare in Nove zaveze, Svetopisemska družba Slovenije, Ljubljana, 1996, str. 53.*

³ *Sveto pismo Stare in Nove zaveze, o.c., str. 127.*

⁴ *Sobotni počitek naj bi jih tudi spominjal na osvoboditev iz egiptovskega suženjstva. “Spominjaj se, da si bil suženj v egiptovski deželi in te je Gospod, tvoj Bog, od tam izpeljal z močno roko in z iztegnjenim laktom! Zato ti je Gospod, tvoj Bog, zapovedal obhajati sobotni dan.” Sveto pismo Stare in Nove zaveze, o.c., str. 235.*

¹ *O neposvečevanju nedelj, Slovenec, št. 61, 4. junij 1878.*

ne še pomembnejše nedelje, ko so se z verskimi obredi spominjali Jezusovega vstajenja in prihoda svetega Duha med apostole. Nedelja je bila zato tudi praznik odrešenja. Toda na ta dan je bila za kristjane obvezna le prisotnost pri Božji službi, torej le posvečevanje nedelje, nedeljski počitek pa ni bil obvezen. Nedelja, katere bistvo je bil verski obred, se je tako bistveno razlikovala od sobote, katere bistvo je bil počitek. Posvečevanje in počitek sta bila še ločena. Ker pa so se kristjani hoteli ločiti od judovske tradicije, je skozi dolgotrajen proces sobotni počitek počasi prešel na nedeljo. Šele od četrtega stoletja dalje se je nedelja začela uveljavljati kot dan počitka. Nedelja je tako sčasoma postala dan posvečevanja in počitka.⁵

To prestavitev sobotnega počitka na nedeljo je bilo seveda nujno potrebno upravičiti in spraviti v sklad s Staro zavezo. Ko je Jezus "po svojem vstajenji odprl studenec večnega življenja, ki je vsahnil in njega žive vode razlil nad apostelje, ko so namreč prejeli darove svetega Duha, nehala je dolžnost praznovati soboto kakor v starem zakonu, nedelja je stopila na to mesto."⁶ Vendar to ni bila nikakršna usodna sprememba, kajti Jezus je rekel: "Ne mislite, da sem prišel razvezat postavo ali preroke; ne razvezat, temveč dopolnit sem jih prišel."⁷ Namesto starozaveznega strahu Nova zaveza poudarja ljubezen. S spremembami, ki jih je prinesla Nova zaveza, se je spremenil tudi dan počitka.

V srednjem veku je bil nedeljski počitek urejen po kanonskem pravu. Kanonsko in državno pravo sta bila takrat še enotna in cerkveni predpisi o nedeljskem počitku so bili obvezujoči tudi za državne zakone. Z novim vekom pa sta se cerkveno in državno pravno področje vse bolj ločevala in država je prevzemala vse več pristojnosti, čeprav je bilo področje nedeljskega počitka še povsem prežeto s krščansko tradicijo. Vendar se je z začetki industrializacije nedeljski

počitek vse bolj umikal v ozadje. Nov način industrijske proizvodnje je v pogojih svobodne konkurence od delavcev zahteval neprekinjeno delo. Delovni ritem stare agrarne družbe je vse bolj stopal na stranski tir. Vse manj ljudi je spoštovalo nedeljski počitek.⁸

Vendar z napredovanjem industrializacije ni bil na umiku le nedeljski počitek, temveč je z uveljavljanjem liberalnih idej postajalo vse bolj sporno tudi posvečevanje. Vse močnejši so bili ugovori proti temu, da država s svojimi zakoni državljanom nalaga prisotnost pri nedeljski maši. V Habsburški monarhiji je tako 21. decembra 1867 državni zakon verske zadeve dokončno prepustil posameznikovi odločitvi. "Nikogar se ne more prisiliti k cerkvenemu bogoslužju ali k sodelovanju pri cerkveni slovesnosti, v kolikor oblast, ki je po zakonu za to pooblaščen, ne določi drugače."⁹ Obvezno posvečevanje nedelj je bilo s tem odpravljeno. Sedaj je bilo potrebno ukiniti le še obvezen nedeljski počitek. To je bilo urejeno 25. maja 1868 z verskimi zakoni, ki so med drugim določili tudi tole: "Nikogar se ne more prisiliti, da se vzdrži dela ob praznikih njemu tuje cerkve ali verske skupnosti. Vendar je ob nedeljah med božjo službo potrebno prekiniti vsako ne nujno potrebno javno delo. Nadalje se mora za praznike med glavnim bogoslužjem v bližini božje hiše opustiti vse, karkoli že lahko ima za cerkev ali versko skupnost za posledico motenje ali oviranje praznovanja. Isto je potrebno upoštevati pri tradicionalnih prazničnih procesijah po trgih in cestah, po katerih se premika sprevod."¹⁰ S tem zakonom so bili dani vsi pogoji za neomejeno nedeljsko delo.¹¹

Vendar takšno stanje ni moglo trajati prav dolgo. Tradicija nedeljskega počitka je bila v ljudeh pregloboko zasidrana. In tudi cerkvene zapovedi o nedeljskem počitku so veljale še naprej. Zato se je že v sedemdesetih letih preteklega sto-

⁵ Schnarrer, Johannes Michael: *Freiraum für Gott: Die drei monotheistischen Weltreligionen und die Transzendenzserfahrung*. - *Der Tag des Herrn. Kulturgeschichte des Sonntags*, Böhlau Verlag, Wien, Köln, Weimar, 1998, str. 26-28; Holly, Johannes: *Sonntagsheligung: "Tag des Herrn", Gebot der Kirche*. - *Der Tag des Herrn. Kulturgeschichte des Sonntags*, Böhlau Verlag, Wien, Köln, Weimar, 1998, str. 43-47, 84-85; Pribyl, Herbert: *Der Sonntag als der Tag der wöchentlichen Arbeitsruhe*. - *Der Tag des Herrn. Kulturgeschichte des Sonntags*, Böhlau Verlag, Wien, Köln, Weimar, 1998, str. 99-104.

⁶ *Nedelja*, Slovenec, št. 135, 14. junij 1884.

⁷ *Sveto pismo Stare in Nove zaveze*, o.c., str. 1482-1483.

⁸ Pribyl, Herbert: *Der Sonntag als der Tag der wöchentlichen Arbeitsruhe*, o.c., str. 108-109.

⁹ *Reichsgesetzblatt*, št. 49, 21. december 1867, člen 14.

¹⁰ *Verski zakoni so objavljeni v knjigi: Vocelka, Karl: Verfassung oder Konkordat? Der publizistische und politische Kampf der österreichischen Liberalen um die Religionsgesetze des Jahres 1868*, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1978, str. 203.

¹¹ Pribyl, Herbert: *Das Verbot der Sonntagsarbeit aus rechtshistorischer Perspektive*. - *Der Tag des Herrn. Kulturgeschichte des Sonntags*, Böhlau Verlag, Wien, Köln, Weimar, 1998, str. 192-193.

letja oblikovala široka fronta privrženecv ponovne uvedbe nedeljskega počitka, ki naj bi ga država z zakoni zopet zapovedala. Glavnina zagovornikov nedeljskega počitka je prihajala iz vse močnejših in s tem vplivnejših konservativnih in katoliško usmerjenih gibanj. Zato so seveda hkrati močno agitirali tudi za ponovno uvedbo obveznega posvečevanja. Vendar so se z razvojem moderne, sekularizirane družbe verski razlogi za uvedbo nedeljskega počitka vse bolj umikali pred socialnimi, zdravstvenimi in kulturnimi. Kljub njihovim pritiskom se je moderni nedeljski počitek razvil povsem ločeno od obveznega nedeljskega posvečevanja. Staro nedeljo agrarne družbe, ki je bila povsem v znamenju verskega praznovanja, je postopoma vse bolj izrivala nedelja kot prvenstveno dneva prost dan. Vendar je bil kljub temu uspešen boj za nedeljski počitek tesno povezan z neuspešnim bojem za posvečevanje. Pri katoliških privrženecih nedeljskega počitka so bili verski razlogi namreč še vedno v ospredju.

Prepoved opravljanja hlapčevskih del

Kot smo videli, je tretja božja zapoved ob nedeljah prepovedovala opravljati vsa hlapčevska dela. Hlapčevska dela so "vsa dela pri katerih je bolj izurjenih telesnih moči in čilih udov nego izobraženega duha treba, in katera opravila bolj telesnemu nego duševnemu blagostanju koristijo."¹² To so torej vsa fizična dela in ne le podrejena - hlapčevska opravila, kakor bi lahko sodili iz imena samega. V nasprotju s fizičnimi deli so lažja umska dela dovoljena. Kdor bi kršil to božjo zapoved, naj bo ostro kaznovan: "Kdor koli bi ta dan delal, mora umreti."¹³

Vendar je prepovedano opravljati le zares nepotrebna fizična dela. Tako so dovoljena dela, ki so v posredni ali neposredni zvezi z božjo službo (zvonjenje, lepšanje oltarjev, čiščenje praznične obleke¹⁴ itd.), s katerimi pomagamo posameznikom ali skupnosti (strežba bolni-

kom, pomoč revežem, naravne nesreče) in brez katerih ne bi mogli preživeti (npr. hišna dela, kot je kuhanje). "Pregrešno pa je opravljanje taccih hišnih del, katera niso neizogibno potrebna, kakor npr. pomivanje sobnih tál, pranje, sušenje in likanje obleke in perila, pečenje kruha, ali kositi ter senó domov voziti, kakor tudi grozdje trgati."¹⁵ Le, če poznamo te prepovedi, lahko razumemo sledeče zgražanje: "O času košnje in tudi pozneje o času žetve videl si ljudi, kako so trumoma mrvo sušili in jo kakor tudi snopje ob nedeljah vozili domov, in to tudi o takih dnevih, ko ni bilo nikakoršne sile, ko je vreme kazalo najlepše."¹⁶ Takšno početje je bilo namreč povsem v nasprotju s cerkvenim naukom. Cerkev namreč ni zanimalo, da so kmetje zaradi nepredvidljivega vremena hoteli seno čim prej spraviti na varno, temveč je v njihovem početju videla le nepotrebno nedeljsko delo in s tem kršitev božje zapovedi. Tej obsodbi bi se kmetje lahko izognili le, če bi prej zaprosili za dovoljenje. Opravljanje nepotrebne nedeljske dela namreč ni grešno le takrat, ko ga odobri pristojna cerkvena oblast, ki ima edina pravico odločati o duhovnih stvareh.

Prepoved opravljanja del, ki skrunijo svetost in ovirajo praznovanje

Ob nedeljah je prepovedano opravljati tudi vsa tista dela, s katerimi skrunimo svetost nedelje in oviramo praznovanje. To so v prvi vrsti pijančevanja in podobne razuzdanosti, kajti "nedelje in prazniki so "dnevi Gospodovi", torej samo službi božji in blagorju naše duše posvečeni. Mnogo nesramnosti in izpridenosti kaže človek, kateri prav na "Gospodov dan" nesramno in razuzdano živi. In žali Bože, kolikrat se to zgodi!"¹⁷ Zelo številne so bile tako pritožbe nad neizmernim pijančevanjem ob nedeljah in tudi drugih cerkvenih praznikih. "Od kar so se začeli nedelje in prazniki oskrunjevati brez vse kazni, je tudi ljudstvo zlasti mlado, čez dalje bolj divje postalo. Množili so se uboji, pijančevanje, ter z njimi druge nesreče in znana slovenska pobožnost in čednost je čedalje bolj pojemala in gini-

¹² P. E. H. O. S. B.: *Šest uprašanj o posvečevanju nedelj in praznikov*, Slovenec, št. 65, 13. junij 1882.

¹³ *Sveto pismo Stare in Nove zaveze*, o.c., str. 143.

¹⁴ Janez Trdina se je bridko pritoževal nad nesnažnostjo takratnega dolenjskega prebivalstva. Vendar v nasprotju z običajnimi delavniki za nedelje in praznike poudari: "O praznikih mora biti vse čisto i dolnje kikle, umiva se tada i posoda, otrajajo noži in vilice, pometa pridno. Misli se, delavnik je kmet, praznik gospod, 6 dni v dreku blatu, 1 dan v škrlatu in zlatu. Za važno in potrebno smatra se dvojna obleka, delavna in praznična."

na." Trdina, Janez: *Podobe prednikov. Zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870 - 1879*, 2. knjiga, Knjižna zbirka Krt, Ljubljana, 1987, str. 535 - 536.

¹⁵ P. E. H. O. S. B.: *Šest uprašanj o posvečevanju nedelj in praznikov*, Slovenec, št. 65, 13. junij 1882.

¹⁶ *Križev pri Kostanjevici*, Slovenec, št. 98, 31. julij 1883.

¹⁷ P. E. H. O. S. B.: *Šest uprašanj o posvečevanju nedelj in praznikov*, Slovenec, št. 66, 15. junij 1882.

la.”¹⁸ Prav tako kot danes je bil alkoholizem tudi v preteklosti večna nadloga slovenskega človeka. Alkohol je bil že tako ali tako eden glavnih vzrokov za najrazličnejše zločine. V očeh katoliške Cerkve pa je bil greh, ki ga je zločinec storil pod vplivom alkohola, še toliko večji, če ga je storil prav na božji dan.

Moralni ideal Cerkve o Bogu vsečnem preživetju nedelje je bil povsem jasen: “Delavec stopi v cerkev, kjer sliši besedo božjo, svete pesmi doné mu na ušesa, raduje se nad lepoto domače cerkve. Še bolj kakor vse to, ganejo ga besede pridigarjeve, ki ga spominjajo na njegovo rešene, goji veseli up v njem. V krogu domačih veselja se ta dan..., to praznovanje poživi duha in telo” in “po tem počitku se delavec zopet poprime dela z novo močjo.”¹⁹ Vendar je bil ta ideal povsem drugačen od realnosti slovenskega kmečkega sveta.

Janez Trdina tako v svojih Podobah prednikov opisuje najrazličnejše nemoralnosti ob nedeljah in praznikih. Na množičnih cerkvenih shodih je tako z vseh strani privrela prava množica romarjev²⁰. Na cilju so se romarji najprej udeležili maše. Vendar maša ni vedno potekala brez grešnih motenj. Ljudje, za katere v cerkvi ni bilo dovolj prostora ali celo namenoma niso odšli v cerkev²¹, “pazijo malo na pridige, se raje pogovarjajo in smeja, tudi kleti se sliši dostikrat.”²² “Hudič prekleta kanalja, sakrmenska šema, pri moji duši, frdamana pizda meša se v peklenški harmoniji” z molitvijo. Tisti ljudje, ki so k maši že prišli pijani,²³ so se “(vsi vinjeni) smijali, razgovarjali, obračali”. Kramarji, lektarji²⁴,

kruharice, kuharice, mesarji in krčmarji so se z mislijo na dobiček zunaj že pripravljali na prodajo. Umazani psi so se okoli mesarjev podili za ostanki, na smrt obsojeni kozlički so žalostno meketali. Med duhovnikovo pridigo gre “nekaj ljudi pit, ostalim se dremle in zija, mala množica pozornih smeje se grmenju kaplanovemu zoper pijance.”²⁵ Ljudje že komaj čakajo na konec obreda.²⁶

Župnik, ki je med mašo doživel takšen kraval, je bil lahko še srečen. Ob božični polnočnici na Raki naj bi leta 1869 po obilnem popivanju prišlo v cerkev več pijanih kot treznih ljudi. Nakar začneta s kora dva “pijanca kozljati na ljudi. Strašen vrišč. Smeh vrsti se s kletvijo, na zadnje splošen pretep pri orgljah in pod njimi. Polovica ljudi pobegne iz cerkve nazaj v krčme.”²⁷ Kaj so si mislili nesrečni župniki (kateri po večini tudi niso bili abstinenti²⁸) o takšnih faranih, lahko samo ugibamo. Vendar verjetno nič kaj dobrega.

Po končani maši so tisti verniki, ki so imeli kaj denarja, odšli nakupovat k stojnicam okoli cerkve. Tisti, ki so na romanje prišli s čisto verskimi nameni, so molili. Drugi so se pogovarjali ali pa so legli k počitku. Okoli so se potikali berači, z različnimi sumljivimi “gnjusnimi ranami, bolečinami in teles. napakami. [...] Več beračev je bilo jako podobno rokovnjačem, nekterim bral si lahko na obrazu grdo pijančevanje in kurbanje, nekteri so godrnjali, nekteri kleli, nekteri motrili špekulativno svoje občinstvo, malokteri res molili, prav mnogi pa na ves glas kričali.”²⁹ Veliko ljudi je odšlo v gostilne pit in plesat in mnogi parčki so naskrivaj ljubimkali. “Prav romar ne je in ne pije družega kot kruh in vodo. Ali zdaj se

¹⁸ Slovenec, št. 57, 20. maj 1882.

¹⁹ Nedelja, Slovenec, št. 135, 14. junij 1884.

²⁰ Ob prazniku Marijinega vnebozvetja 15. avgusta 1872 naj bi se npr. pri romarski cerkvi na Dobrovi pri Ljubljani zbralo celo okoli 15000 romarjev. Glej Knez, Darko: Božja pot na Dobrovi pri Ljubljani - Marija v Leščevju, Kronika, št. 2, 40, 1992, str. 116.

²¹ Podobno je leta 1892 v svojem pastirskem pismu ugotavljal tudi ljubljanski škof Jakob Missia. “Jili je pa mnogo, ki sicer pridejo do cerkve, potem pa, in sicer tudi med božjo službo, ostanejo zunaj cerkve..., da ondi vse mogoče burke ugajajo ter si kratek čas delajo, svoja opravila oskrbujejo, bližnjega obirajo itd.” Missia, Jakob: Po večuj nedelje in zapovedane praznike, Domoljub, št. 8, 21. april 1892, str. 92.

²² Trdina, Janez: Podobe prednikov, 1. knjiga, Knjižna zbirka Krt, Ljubljana, 1987, str. 183.

²³ Postopek motenja maše “se začne v oštariji, izvrši pa v cerkvi in konča v sodnji.” Oštarije pa počitek ob nedeljah, Slovenski gospodar, št. 32, 6. avgust 1885, str. 247.

²⁴ Prodaja lecta in drugih vrst peciv ob nedeljah tudi za cerkvene oblasti ni bila sporna. V Škofji Loki je bilo tako

ob nedeljah in drugih cerkvenih praznikih pri cerkvi prepovedano prodajati vsakovrstno robo, izjema je veljala le za peciva. Sterle, Meta: Mali krulček na Loškem, Loški razgledi, 28, 1981, str. 245.

²⁵ Trdina, Janez: Podobe prednikov, 1. knjiga, o.c., str. 148.

²⁶ Tudi Missia je opazil, da so se nekateri verniki izogibali aktivne prisotnosti pri maši. “Žal, da se ne opazuje ravno redko, da si poiščejo mladi ljudje v cerkvi najraje odročne prostore, ter se ne vedejo tam nič lepše, kakor mnogi zunaj cerkve. Kak kóti, kor, prostor za orgljami itd. je mnogim najljubši.” Missia, Jakob: Posvečuj nedelje in zapovedane praznike, Domoljub, št. 8, 21. april 1892, str. 92.

²⁷ Trdina, Janez: Podobe prednikov, 3. knjiga, Knjižna zbirka Krt, Ljubljana, 1987, str. 748.

²⁸ “Sploh se opazuje, da se na cerkvenih shodih ne le kmetje ampak tudi duhovni naj raje upijanjajo.” Ibidem, str. 767.

²⁹ Trdina, Janez: Podobe prednikov, 1. knjiga, o.c., str. 210.

čedalje bolj o takih prilikah hudo pijančuje in na vse pretrge jebáči.³⁰ Čeprav se vsi romarji niso vdajali grešnim zabavam, je bilo potencialnih kandidatov za pekel prav veliko, kajti "pilo se je strahovito. Ob petih popoldne videl sem že dosti pijanih deklet. Ena pala mi je pred noge, češ da jo lomi božjast, druga butila v me in mi zvrnila skoraj merico na cesto. Ena pripovedovala glasno, da so lahko vsi okoli slišali, kako je danes srečna", ker jo obletava toliko mladeničev. "Bila je strahovito navdušena od vina, ljubezni in veselja. Strastno radostnih punic videl sem še drugih. [...] To se ve da so s hčerkami vred upijale se tudi matere." Zato je bilo pravo čudo, da "vkljub silni gneči, silni pijanosti in vroči krvi mladih ljudi obojega spola ni se zgodil [...] noben pretep, noben nered, celo kupica ni se ubila nobena ne."³¹

Takšni grešni dogodki so bili glavna skrb katoliških moralistov. Z moralno gorečnostjo so ostro nastopali proti njim. V ta namen so služile tudi poučne zgodbe iz časopisov, zlasti iz *Zgodnje danice*. Ne moremo dvomiti, da vsaj podlaga teh zgodb ne bi bila resnična. Nedelje in prazniki so bile namreč skoraj edine priložnosti, ko so se kmečki ljudje lahko sprostili. Pripravne priložnosti za izmik iz enoličnega vsakdanjika so bili tudi prosti večeri in noči pred prazniki. Ljudje so že zvečer prenehali z delom in dosti jih je nato odšlo v gostilne, na plese in podobne veselice. Z alkoholom se seveda ni varčevalo. Marsikateri so zato po celonočnem veseljačenju ob nedeljah dopoldne utrujeno "smrčali, namesto da bi bili šli k Božji službi."³² Duhovniki s takšno prakso niso mogli biti zadovoljni, kajti katoliški predprazniki so bili namenjeni predvsem za verno pripravo na same praznike. Za vzor takšnim nemoralnim veseljakom naj bi bili "mnogi", ki "še zmeraj bolj zgodaj od dela prenehajo, grejo v cerkev, k litinjam, k spovedi, doma molijo zvečer rožni venec itd."³³

Ker se je veliko popivanje končalo s pretepom, so moralisti zgodbe iz takratne črne kronike spretno speljali na svoj mlin. Značilno za te pripovedi je, da se je družčina malopridnežev odpravila k maši, "pa te lepe cerkve še od znotraj

videli niso, še ne vedeli, kdo je pridigal; toliko več so skerbili za kerčmo, in domú gredé več kerčem obišejo in razsajajo."³⁴ Prekomerno popita pijača se je v takšnih primerih pogosto spojila z junačenjem in izzivanjem na boj drugih, prav tako pijanih in pogumnih rivalskih skupin ali posameznikov. Zmaga v pretepaških bojih je bila namreč na podeželju zelo cenjena. To se lepo vidi iz Tavčarjevega romana *Cvetje* v jeseni, kjer se glavni junak v nedeljo stepe s tremi izizivalci in je pri pretepu "nastopil tako junaško, da mu nasprotniki še krivcev vzeti niso mogli. Večje slave v pogorju doživeti ne moreš!"³⁵ Zato so skupine pijanih mladcev občasno prav iskale pretepe in nesreča je bila tako vedno pred vrati. Ko takšna dva vročekrvneža "skup prideta, se ga kar lóti in začne pretepati." Eden "pa kar nož zgrabi in mu trebuh prereže, da je v štirih dneh umerel!"³⁶ Včasih z nasprotniki ni bilo milosti. Potolči jih je bilo treba do konca. "Ko pobijavci gredó nazaj, še nekoliko postojé govoreči: sej sta že "gin", - vzame še eden težki kamen in pravi: ga moram še bolj - tega močnega. In res je še s kamenom mu na persi tolkel in hodil po njem."³⁷

Seveda se ni prav vsa vaška mladina udeleževala teh pijanskih pohodov. Udeležence pa je konservativno moralistični *Rodoljub* preprosto ožigosal za večinoma nezakonske otroke. To ni nič čudnega. Pankrti so bili na vasi že tako in tako stigmatizirani. Ker so nezakonske matere ponavadi cele dneve služile vsakdanji kruh, so bili pogosto tudi prepuščeni sami sebi. V takšnih primerih je bilo prav lahko za morebitne napake nezakonskih otrok okriviti njihovo pomanjkljivo vzgojo. Zato je logično, da je bila slaba vzgoja kriva tudi za razgrajstvo zakonskih otrok. Sporna je bila zlasti premila domača vzgoja, ki ne uporablja več palice in otrokom ne vbija več strahu pred Bogom. Doma naj bi se takšni pobalini celo naučili kleti duhovščino in zaničevati vero. Ker skoraj niso hodili v šolo, jim je manjkala tudi šolska vzgoja. Poleg tega pa naj bi bila tudi šolska vzgoja prav tako premila kot domača. Predvsem pa jim je manjkala cerkvena vzgoja. "Cerkve se ogibali, v ssv. bratovski-

³⁰ *Ibidem*, str. 39.

³¹ *Ibidem*, str. 184 - 185.

³² *Šiba Božja zarad nedeljskega skrunjenja, Zgodnja danica*, št. 7, 13. svečan 1880, str. 55.

³³ *Zoper skrunjenje nedelj in praznikov, Zgodnja danica*, št. 30, 25. mal. serpan 1884, str. 237.

³⁴ *Kaj se godí s takimi, ki Gospodove dneve oskrunjajo!, Zgodnja danica*, št. 35, 2. vinotok 1881, str. 280.

³⁵ *Tavčar, Ivan: Cvetje v jeseni, Izbrano delo, 3. knjiga, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1974, str. 182.*

³⁶ *Zopet nekaj zoper skrunjenje nedelj in praznikov, Zgodnja danica*, št. 40, 7. vinotok 1881, str. 318.

³⁷ *Kaj se godí s takimi, ki Gospodove dneve oskrunjajo!, Zgodnja danica*, št. 38, 23. kimovca 1881, str. 304.

nah nobeden ni bil; čeravno so bili ss. misijoni, so le toliko zraven hodili, da so jih ljudje vidili, in so se s tem norca delali, smejali.”³⁸ Za moralni propad mladine naj bi bila torej kriva slaba vzgoja. Pri tem so tudi poudarjali, “da ogromna večina hudodelcev ni posvečevala nedelj in praznikov.”³⁹ Za neznanški razmah kriminala (nad čemer so se takrat vsi pritoževali) naj bi bilo po tej logiki krivo predvsem neposvečevanje nedelj in praznikov.

Kdo vse se je pregrešil z delom in odsotnostjo pri službi božji

Kot smo videli, je po cerkvenem nauku ob nedeljah prepovedano opravljati vsa nepotrebna dela. In kdo so bili grešniki, ki se tega niso držali? Razen pogostih pritožb nad kolektivno košnjo ob nedeljah, so se na podeželju pogosteje pritoževali nad dejanji posameznikov. Tako je npr. bogat kmet v nedeljo najel voznike za prevoz peska za novo hišo. “Imeli so konje vprežene celi dan, dajali so pohujšanje trem faram.”⁴⁰ Nekateri voznike je premamil zaslužek, nekateri (verjetno kmetovi dolžniki) so bili v to prisiljeni, dosti pa jih za nobeden denar ni hotelo poprijeti za vajeti. Kljub takšnim pregreham je bil splošni vtis za kmečki svet vseeno pozitiven. “Ta lepa navada po kmetih, ktere liberalni duh ni okužil, hvala Bogu velja še zmeraj.”⁴¹ Glavna legla pregrehe naj bi bila v mestih.

Čeprav je Cerkev ob nedeljah prepovedovala trgovati, so bile prav pritožbe nad odprtimi trgovinami takrat zelo pogoste. “Judovsko-kupčijski duh vlada svet. [...] Ne edinega Boga časti sedanjí svet, ampak razne bogove; med njimi je tudi Hermes, bog kupčije. [...] Pa kaj je ljudem dandanes mar za mašo in verske reči; le materialne koristi; treh je najimenoitnejši del človeškega telesa in kupčija škode ne sme trpeti. [...] Vera in Bog ne veljata nič več, samo kupčija velja vse.”⁴²

Trgovci naj bi imeli trgovine odprte le zaradi svojega pohlepa. Vendar sta za kupčijo vedno potrebna dva: prodajalec in kupec. Krivi so bili

tako tudi okoliški prebivalci Ljubljane, ki so v mesto hodili nakupovat. “Meščani sami obleke, železnine itd. ne iščejo tedaj. Ko bi torej okoličani ne dajali potuhe, pa bi štacune dotične bile zaprte.” Zato *Slovenec* apelira prav na te okoličane, naj se odpovejo nedeljskim nakupom in s tem pripomorejo, “da ostane Ljubljana, kateri kupčije in trgovine ob nedeljah celó nič treba ni, še v prihodnje bela.”⁴³ Pisca tega poziva pri tem ni prav nič zanimalo, kdaj bodo prišli po nujnih nakupih v mesto tisti podeželjani, ki zaradi delovnih obveznostih čez teden tega ne morejo storiti.

Vendar po katoliškem nauku tudi za trgovine veljajo izjeme. “V nedeljo naj bi le tiste prodajalnice bile odprte, [...] ki imajo živež na prodaj ali so pa za zdravje potrebni, kakor lekarne.”⁴⁴ Torej so ob nedeljah in praznikih lahko odprte le tiste trgovine, katerih prodajno blago je nujno potrebno za blagostanje in zdravje ljudi.

Prav tako pogosto kot nedeljsko trgovino so borci za nedeljski počitek obsojali nedeljsko delo obrtnikov. “Kaj treba, da čevljarški pomočniki v nedeljo celo dopoldne delajo in razbijajo podplate, popoldne pa krvavo zaslužene novce zapijajo in kar jim še čez ostane, v ponedeljek poganjajo!”⁴⁵ Stara pravica rokodelskih pomočnikov, da se ob nedeljah zvečer povsem zapijejo in nato plavi ponedeljek “prespé, da se jim razkadi preobilo zavžita pijača”⁴⁶, je bila torej še zelo živa. Moralistom je pri tem šlo v nos dopoldansko delo, ko je v cerkvi potekala maša, še bolj pa skrunjenje nedelj s popivanjem in počitek naslednji dan, ko bi vendarle lahko počivali že v nedeljo in delali v ponedeljek. Zato so plavi ponedeljek imenovali tudi rogati ponedeljek, “ker le rogati, živinski ljudje počenjajo tako rogovilsko prekučovanje, da nedeljo Bogu ukradejo in delajo, v ponedeljek pa namesto dela postopajo in pijančevajo.”⁴⁷ Proti temu se je potrebno boriti z vsemi sredstvi. Prvi pogoj je, da mojstri sami vestno posvečujejo nedelje in praznike in s tem dajejo dober zgled svojim pomočnikom. Pri sprejemanju novih pomočnikov jim morajo povedati, da pri njih ne bodo imeli plavega ponedeljka. S tem bi začeli boj proti tej

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ P. E. H. O. S. B.: Šest uprašanj o posvečevanji nedelj in praznikov, *Slovenec*, št. 68, 20. junij 1882.

⁴⁰ Z Dolenjskega, *Slovenec*, št. 258, 8. november 1884.

⁴¹ Zakaj hočejo liberalci odpraviti praznike?, *Zgodnja danica*, št. 38, 20. kimovca 1878, str. 302.

⁴² Sistematično in oficijelno skrunjenje nedelj in praznikov, *Novice*, št. 18, 3. maj 1876, str. 141.

⁴³ *Slovenec*, št. 68, 23. junij 1881.

⁴⁴ *Slovenec*, št. 135, 14. september 1883.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Blagoslovljenje nove litše rokodelskih pomočnikov, *Slovenec*, št. 196, 30. avgust 1887.

⁴⁷ *Zgodnja danica*, št. 8, 23. svečana 1872, str. 63.

stari, vendar moteči pravici rokodelskih pomočnikov.

Poleg pritožb nad trgovskim in obrtniškim delom so bile prav tako pogoste pritožbe nad nedeljskim delom v uradih. Razen zelo težkega umskega dela, to delo ni bilo tako sporno kot fizično. Zato je bil tudi ton argumentov proti nedeljskemu delu v uradih nekoliko drugačen. Nedeljskemu delu v trgovinah in delavnicah so med drugim nasprotovali tudi zato, ker naj bi motilo službo božjo in nedeljski počitek, zaradi česar ljudje ne gredo pobožno in spoštljivo k maši. Toda za blagor kristjanove duše je "neogibno potrebna božja beseda, namreč: pridige, molitev, sv. maša in sv. zakramenti", če ne "tak človek vedno bolj in bolj propade in nekristijansko živi."⁴⁸ In prav ta argument pride pri nedeljskem delu v uradih v prvi plan. Avstrijski uradi so bili namreč odprti tudi ob nedeljah. "Če se pa vendar izjemno enemu ali drugemu dovoli pol dneva počitka, ne pozabi se rajše mu popoldan prosto pustiti, in tako ne more spolniti svoje glavne verske dolžnosti."⁴⁹

Zaradi ob nedeljah odprtih uradov niso bili za nedeljski počitek prikrajšani le uradniki, temveč tudi državljani, ki so v uradih imeli različne opravke. "Še celo kmečke tožnike kličejo po sodnijah ta dan v razgovor, za vzrok pa navajajo, da ima kmet ta dan najlepšo priložnost."⁵⁰ Po mnenju katoliških piscev zato zelo trpi zlasti duhovno-versko zdravje uradnikov. "Z daljšo pisarniško službo postane prav stroj, avtomat. Uradnik nima priložnosti, da bi svojega Boga častil, ljubil, on ima le svoj bureau in je dosti, drugih viših duševnih potreb mu ni treba znati."⁵¹

Pritožbe pa niso letele le na račun umskih državnih delavcev, temveč še bolj na račun fizičnih državnih delavcev, ki so bili zaposleni pri državnih železnicah, na pošti in pri telegrafiji. "Železnica vozi blago ob praznikih, kakor ob delavnikih, pošta sprejema na velikonočno nedeljo pisma, kakor vsak drugi dan in telegraf dela na božični dan, kakor na pepelično sredo."

Vse to bi lahko počakalo brez vsake škode, "in uradniki bi našli čas, da bi spolnili krščansko dolžnost!"⁵² Ker je po cerkvenem pravu ob nedeljah prepovedano delati, bi resnična krščanska država to morala prepovedati tudi po državnemu pravu. Zato so privrženci nedeljskega počitka zahtevali, da država prepove ob nedeljah prevažati nepokvarljivo blago. Dovoljen bi bil le prevoz hitro pokvarljivega blaga. Bile so tudi ideje, da bi se omejil potniški promet, oziroma da bi se ta promet ob nedeljah zaračunal dražje in ne ceneje, kot je bilo takrat v navadi. "Zabavni vlaki se navadno le ob nedeljah odredé in v ta namen se tudi voznina zniža."⁵³ Za pošto in telegraf bi veljal skrajšani delavnik in višje tarife. S tem bi uporabnike prisilili k pošiljanju resnično nujnih sporočil.

Če so nekoč vojaki ob nedeljah imeli skupno službo božjo,⁵⁴ so se v obravnavanem obdobju že vrstile pritožbe, da se vojaki in zlasti oficirji ne držijo več nedeljskega počitka. "Danes je nedelja - dan Gospodov - vse miruje in počiva od svojega dela ter se pripravlja na delo v prihodnjem tednu, samo naši brambovci nimajo miru niti sami, niti ga dajo drugim. Zvon vabi v cerkev k popoldanji službi Božji od vojašnice pa se razlega: ajc - cvaj, ajc - cvaj itd. V drevoredu tik pokopališča trobentajo pa spet trobentači, kakor da bi bil sodnji dan in bi budili mirno počivajoče"⁵⁵, torej mrtve. Ne samo torej, da vojaki ne hodijo k maši in delajo, se pravi vadijo vse dneve, temveč s svojimi vajami celo motijo nedeljski mir poštenih meščanov.

Dovoljene in nedovoljene zabave

Posebno delikatno je bilo vprašanje nedeljskih zabav. Tako je bilo grešno "predolgo trajajoče igranje, ako tudi je igra sama ob sebi nedolžna in dovoljena. Isto tako prepovedane so javne zabave, tekanje in plesanje, vdeležitev izletov", če ljudi odvrčajo od udeležbe pri sveti maši. "Bog res dovoljuje kristijanom v nedeljo ali praznik nedolžno zabavo", vendar na ta dan ni dovoljena samo zabava. Če bi bilo drugače, "ne bi bila nedelja ali praznik "Gospodov dan",

⁴⁸ P. E. H. O. S. B.: Šest vprašanj o posvečevanju nedelj in praznikov, Slovenec, št. 67, 17. junij 1882.

⁴⁹ Posvečevanje nedelj po železnicah, tovarnah, prodajalnicah, delavnicah, Zgodnja danica, št. 19, 11. vel. travn 1888, str. 148.

⁵⁰ Posvečevanje nedelj in praznikov, Slovenec, št. 116, 18. oktober 1881.

⁵¹ O neposvečevanju nedelj, Slovenec, št. 62, 6. junij 1878.

⁵² Sistematično in oficijelno skrunjenje nedelj in praznikov, Novice, št. 18, 3. maj 1876, str. 141.

⁵³ Posvečevanje nedelj po železnicah, tovarnah, prodajalnicah, delavnicah, Zgodnja danica, št. 19, 11. vel. travn 1888, str. 148.

⁵⁴ Tako se spominja dopisnik k.: Iz Gorenjske, Zgodnja danica, št. 21, 22. vel. traven 1891, str. 165.

⁵⁵ Iz Novomeške okolice, Slovenec, št. 95, 28. avgust 1880.

temuč dan veselja.”⁵⁶ Za takratni nazor katoliške cerkve o nedeljski zabavi je značilen odgovor ameriškega katoliškega škofa o odprtju svetovne razstave v Philadelphiji tudi v nedeljo: “Nimam nobenega vzroka, zakaj bi se razstava ob nedeljah popoldne ne odperla, potem ko je ljudstvo dopoldne imelo zadosti priložnosti v cerkev iti. Nedelja ni le dan za službo Božjo, temuč tudi za nedolžno razvedrenje ter počitek.”⁵⁷ To je praktično edini dan, ko se revno delovno ljudstvo lahko razvedri in počiva. Vendar pri tem razvedrilo kot “dopuščena in postranska stvar ne sme postati glavna”⁵⁸, ne sme postati pomembnejša stvar od maše.

Vendar ni pomemben le način praznovanja, temveč tudi pogostost praznovanj. Pisec v *Slovincu* tako ugotavlja, “da se oglašajo konservativni in liberalni časniki ter duhovni in svetni možje veljaki in glasno kličejo: preveč veselice!, preveč praznikov!”⁵⁹ Veselic ne sme biti niti premalo in niti preveč. Toda sedaj jih je odločno preveč. Pisec nato pravilno ugotovi, da so se tudi na Slovenskem začela množiti različna društva, ki porabijo vsak primeren (oziroma nepriimeren) trenutek za veselico. Vse več je bilo društvenih veselice, plesov, maškarad, različnih obletnic, odkrivanj spominskih obeležij, poletnih izletov, prireditvev v “dobrodelne” namene in podobno. Družabne prireditve sicer niso slabe same po sebi, temveč je to odvisno od vrste zabave. Ker “ena in ista veselica ali tudi njena sestra slavnost ne more biti veselica vsem različnim ljudem”⁶⁰, naj se ljudje udeležujejo le veselice, ki so primerne za njihov stan in dohodek. Ker naj bi takratne praznične veselice spodbujale prvenstveno le slepo zabavo in ne posvečevanje, naj bi takšne veselice ljudi prej utrudile kot odpočile. Naporne veselice škodujejo premoženju in zdravju, človek se naslednji dan zbudi nezadovoljen s samim seboj in nesposoben za delo. Zato tudi ni opravičila za veselice, ki se kitijo s plaščem krepitve narodne zavesti. “Silno drago je plačana taka zavest.”⁶¹ S takšnimi veseliciami izginja verski značaj nedelj in ljudje

izgubljajo vero. “Vsakemu [...] mora privoščiti vsak pametni človek pošteno zabavo, [...] da jo vživa le ob pravem času, na način njemu primeren in v pravi meri: ker mu je koristna in potrebna.”⁶²

Zato so po časopisih tudi enoglasno obsojali lovce, ki so že zgodaj zjutraj odhiteli na nedeljski lov. “Tudi utegneš srečati tu in tam kacega zelenca s torbo pod pazduho in puško čez ramo, ki hiti na vse zgodaj na lov, in ne veš, če je bil pri sv. maši, ali ne?”⁶³ Pri tem seveda ni bila sporna sama lovska zabava, saj je bil celo presvetli cesar navdušen lovec, temveč izostanek pri jutranji maši.

Do tukaj je vse jasno. Zabave, katerih namen je le gola zabava, niso dovoljene. Vendar nastane problem, ko je potrebno pojasniti, kakšne vrste razvedril ne žalijo svetosti posvečenih nedelj in so zato dovoljene. Nekateri zapisi iz *Zgodnje danice* tako celo v najbolj skrajni obliki nasprotujejo vsakršni zabavi brez verskega obeležja. “Ne plezaj ob nedeljah po drevesih brez potrebe; - ne hodi se pa tudi drugam potikat, igrat, kopat se po leti itd.; ampak hodi z dobrimi kristjani vselej pridno k sv. maši, h keršanskemu nauku; tudi rad obmoli kaki križev pot, rožni venec, beri keršanske bukve.”⁶⁴ Tudi katoliški moralisti niso našli enotnega odgovora na vprašanje, kakšna je lahko nedeljska zabava.

Zdravstveni razlogi za nedeljski počitek

Pri zagovarjanju nedeljskega počitka je katoliški nauk poleg povsem verskih in moralnih uporabljal tudi zdravstvene razloge. Z onečrščanjem nedelj človek ne ogroža le svoje duhovnosti, temveč tudi lastno zdravje. “Poskušnja uči, da človek ne telesno in ne duhovno ne sme neprenehoma delati in moči natezati, ako hoče ostati zdrav in za delo zmožen.”⁶⁵ Po napornem delu človek nujno potrebuje dan počitka. Za mnoge⁶⁶ naj bi bil najprimernejši dan za počitek

⁵⁶ P. E. H. O. S. B.: Šest vprašanj o posvečevanju nedelj in praznikov, *Slovenec*, št. 66, 15. junij 1882.

⁵⁷ Više-pastirska beseda o posvečevanju nedelj, *Zgodnja danica*, št. 30, 28. malega serpana 1876, str. 236.

⁵⁸ Nedelja, *Slovenec*, št. 136, 16. junij 1884.

⁵⁹ Preveč praznujemo in premalo, *Slovenec*, št. 41, 20. februar 1885.

⁶⁰ Preveč praznujemo in premalo, *Slovenec*, št. 42, 21. februar 1885.

⁶¹ Preveč praznujemo in premalo, *Slovenec*, št. 44, 24. februar 1885.

⁶² Ibidem.

⁶³ Nekteri dregljeji nedeljoskruncem, *Zgodnja danica*, št. 28, 9. mal. serpan 1880, str. 222.

⁶⁴ *Zgodnja danica*, št. 40, 7. vinotok 1881, str. 318.

⁶⁵ Posvečevanje dni Gospodovih in telesno zdravje, *Zgodnja danica*, št. 39, 29. kimovca 1882, str. 305.

⁶⁶ Poleg vseh mogočih avtoritet je avtor omenil celo anarhista Pierra Josepha Proudhona. P. E. H. O. S. B.: Šest vprašanj o posvečevanju nedelj in praznikov, *Slovenec*, št. 67, 17. junij 1882.

prav vsak sedmi dan. Človek, ki šest dni dela in nato en dan počiva, bo na daljši rok naredil veliko več kot tisti, ki dela nepretrgoma.

Brez nedeljskega počitka "se razširjajo tako imenovane poklicne ali stanovske bolezni, delavna moč se usušuje in življenje se pokrajšuje." Takšnih izmozganih delavcev se povrh tudi "kužne bolezni naj rajši primejo, ... ker utrjeni in izpiti organizem se otrovni bolezni naj manj ustavljati premore."⁶⁷ Vendar ne izčrpava le težko fizično delo. Zdravju škodljivo je tudi delo v "temnih, smrdljivih" uradih, "kjer se po dnevu in po noči sveti z otrovajočim plinom" in kjer "zgrbančene, shušane in kašljive postave"⁶⁸ nižjih uradnikov neprenehoma pisarijo. Njihovo zdravje je celo bolj ogroženo kakor zdravje delavcev, ki delajo zunaj na čistem zraku.⁶⁹

Vendar ni škodljivo le neprestano delo. Če bi nasprotno nekdo "svojih moči nikdar ne rabil za delo, ali jih rabil premalo, spet ne gre: ker bi odrevenele."⁷⁰ Potemtakem človek ne sme delati niti preveč niti premalo. Prav tako mora človek prosti čas preživljati umirjeno in ne sme pijančevati. Zgoraj opisane pijanske veselice namreč človeka zelo utrudijo, kar poslabša zdravstveno stanje veseljakov. Zato celo "tri petinke vseh bolezni, katerim je navadno ljudstvo podvrženo, izvira iz premnogege popivanja."⁷¹

Zaradi vseh teh razlogov so zagovorniki nedeljskega počitka leta 1882 navdušeno pozdravili resolucijo higienskega kongresa v Ženevi, ki je iz zdravstvenih in ne verskih razlogov priporočal nedeljski počitek. "Ako ni počitka v tednu, škoduje to zdravju in delavni moči na drugi strani, človek boleha, prekmalo opeša in prezgodaj umrje."⁷²

Božji blagoslov in božja kazen

Po skrajnem katoliškem nauku od posvečevanja ni odvisno le človekovo duhovno in telesno zdravje, temveč celo "delež ali kletev božja; kedor jih po ukazu Boga in svete njegove cerkve praznuje, tega Bog blagoslovi, kedor se pa po teh ukazih ne ravna, tega zadene božja kletev."⁷³ Tretjo božjo zapoved morajo spoštovati tako tisti, ki hočejo po smrti oditi v nebesa, kot tudi tisti, ki hočejo že sedaj imeti mir na zemlji. Če se bo človek ob posvečenih dnevih pohlepno gnil za dobičkom, ne bo obogatel. Takrat zasluženi denarci "so ukleti in nimajo obstanka in blagoslova, temuč še pravično pridobljene goldinarje požirajo in vso srečo od hiše preganjajo."⁷⁴

Nekoč (pred letom 1848) naj bi v pobožni deželi (na Slovenskem) vladal duh posvečevanja nedelj in praznikov. Nihče ni delal in vsi so odšli k maši. Zato so bili tisti časi "polni nebeškega blagra in blagoslova, kajti v plačilo posvečevanja nedelj in praznikov je Bog blagoslovil zemljo in vsa dela človeških rok. Ne kmetijske buke, ne umetno obdelovanje polja, - ampak Bog je"⁷⁵ prinašal ljudem blagostanje. Nato pa je prišel čas, ko so ljudje pozabili posvečevati nedelje in praznike. "To je zakrivil duh časa"⁷⁶; zakrivilo liberalno postavodajalstvo; zakrivilo je tudi pohujšanje."⁷⁷ Ljudje so pod vplivom novih brezbožnih idej vedno bolj pozabljali na Boga. "Bog pa pozablja človeštvo, ter ga prepušča njegovim lastnim močem in otemnjenemu razumu."⁷⁸ Nad nesrečne ljudi je zato Bog pošiljal mnogotere nesreče. In če so se takratni ljudje pritoževali, da je nesreč in kriminala iz leta v leto več (prav tako kakor danes), naj bi bila po mnenju katoliških moralistov to posledica skrunjenja nedelj in praznikov, ki jim nujno sledi božja kazen.

⁶⁷ Posvečevanje dni Gospodovih in telesno zdravje, Zgodnja danica, št. 39, 29. kimovca 1882, str. 305.

⁶⁸ O neposvečevanju nedelj, Slovenec, št. 61, 4. junij 1878.

⁶⁹ Da neprestano delo škoduje zdravju, potrjujejo tudi sodobne izkušnje. Tako danes poznamo menedžersko bolezen, bolezen delavcev za tekočim trakom, nedeljsko nervozo in podobno. Več o tem glej Roth, Gottfried: *Fierabend und Sonntagsruhe aus der Sicht des Arztes. - Der Tag des Herrn. Kulturgeschichte des Sonntags*, Böhlau Verlag, Wien, Köln, Weimar, 1998, str. 245 - 252.

⁷⁰ Preveč praznujemo in premalo, Slovenec, št. 41, 20. februar 1885.

⁷¹ P. E. H. O. S. B.: Šest vprašanj o posvečevanju nedelj in praznikov, Slovenec, št. 68, 20. junij 1882.

⁷² Slovenec, št. 111, 3. oktober 1882.

⁷³ P. E. H. O. S. B.: Šest vprašanj o posvečevanju nedelj in praznikov, Slovenec, št. 69, 22. junij 1882.

⁷⁴ Zgodnja danica, št. 49, 9. gruden 1881, str. 392.

⁷⁵ Zakaj hočejo liberalci odpraviti praznike?, Zgodnja danica, št. 38, 20. kimovca 1878, str. 302.

⁷⁶ Močno je bilo razširjeno razočaranje nad vse bolj materialističnim, racionalističnim in dobičkoželnim svetom, kjer je vse manj verske duhovnosti. "Naš vek je pa menda postavil delo na božji prestol, a krščanski pregovor "moli in delaj" je presukal, da se glasi "delaj a ne moli". Nedelja, Slovenec, št. 135, 14. junij 1884. Po pričanju katoliško usmerjenih avtorjev sta namreč za cvetoče gospodarstvo potrebna tako delo kot vera.

⁷⁷ Z. F.: Iz Zatiške okolice, Slovenec, št. 13, 18. januar 1886.

⁷⁸ Posvečevanje nedelj po železnicih, tovarnah, prodajalnicah, delavnicah, Zgodnja danica, št. 19, 11. vel. travn 1888, str. 148.

Poleg grešnega ljudstva je Bog kaznoval tudi grešne posameznike. V to so vsaj verjeli bojevniki za moralni prepoved. Da bi v to prepričali tudi druge, so uporabljali najrazličnejše zgodbi- ce o nesrečah, ki so se zgodile kršilcem nedelj- skega počitka. "Skrunivec tako drugače ne čuti, kakor če ga butiš z betom po debelokožnem herbtu. Ta bet bodi kak izgled, ki kaže, kaj si je ta in uni skrunivec nakopal."⁷⁹ Pri tem jih ni zanimalo, da je bilo veliko nesreč tudi ob drugih dnevih. Zanimale so jih le nesreče ob nedeljah, iz katerih so lahko izpeljali preprost sklep: to je božja kazen. Takšna kazen je človeka lahko do- letela tudi zaradi na prvi pogled povsem banal- nega razloga. Tako kot je tistega, ki je v nedeljo splezal na češnjo, "ne iz lakote, ampak iz pože- lenja po sadji", nakar "reskl se veja ulomi, - treskl možak telébi visoko na tla in se tako hudo pobi- je"⁸⁰, da umre. Vendar je bila v očeh pripovedo- valca te zgodbe takšna kazen za takšno dejanje povsem upravičena. Ob nedeljah se je lahko opravljalo le zares nujno delo. In ker možakar ni bil lačen, mu ni bilo potrebno splezati na dre- vo. Povrhu pa je že samo poželenje hud greh, ki ga Bog ne more spregledati.

Takšne zgodbe so verniki slišali pri marsikate- ri nedeljski pridigi. Predvsem pa so jih lahko prebrali v skrajno katoliški *Zgodnji danici*. Pi- sec, ki je v konservativnih *Novicah* v povsem ka- toliškem duhu napisal članek o problemu ne- deljskega počitka, je tako celo zapisal, da je pri- pravljen "na psovko: "viš ga viš trcijala" in na za- bavljico "Novicam", da tako pridigo vzamejo v svoj list, ki bi pristojna bila le "Danici".⁸¹ Kljub takšni reputaciji *Zgodnje danice* najdemo neka- tere zgodbi- ce tudi v milejšem *Slovenecu*.⁸² Oglej- mo si nekatere tipične.

Kot smo videli, so kmetje ob nedeljah pogo- sto želi ali kosili. Po teh opravkih se odpravita tudi dva kmeta z voloma. Ob tem se še nesram- no norčujeta iz drugih ljudi, ki so šli v božji hram. Vendar nista delala dolgo. Vanju je na- mreč udarila strela. Ljudje "zagledajo na bliž- njem polji plamenit vertinec; tečejo na mesto, in najdejo ubita dva vola in enega človeka s po-

tertimi nogami; zadi za njim pa črn kup, in to je bilo sežgano truplo enega skrunivcev."⁸³ Božja kazen je zadela tudi lovce, ki so se namesto k maši že zgodaj zjutraj odpravili na lov. Nekomu, "kteremu je bil lov kakor rokodelstvo", se je pri strelu puškina cev "razletéla in zdrobila mu je desno roko"⁸⁴, katero so mu morali kasneje odrezati. Drugemu, ki je ljudem govoril, da ima on v hribih službo božjo, nekoč na lovu spodr- sne, "pade - puška se sproži - lovec v noge zadet se zgrudi na tla."⁸⁵ Po groznih bolečinah nato v bolnišnici umre. Nič bolje se ni godilo delav- cem, ki so v nedeljo delali železniški most. Šest jih je padlo v globoko jamo na kamenje. Eden je umrl, trije pa so bili težko poškodovani.⁸⁶ Božja kazen je tako lahko zadela tudi tiste, ki so bili samo posredno krivi. Po vsej verjetnosti na- mreč delavci niso prostovoljno delali, temveč jih je v to prisilil delodajalec. Vendar (v tolažbo umrlemu delavcu) pred Bogom ni kriv le tisti, ki greši z nedeljskim delom, temveč tudi tisti, ki je drugim ukazal delati.⁸⁷ Še več, greši celo tisti, ki ne prepreči delati svojemu uslužbencu, ki dela iz lastnega nagiba.⁸⁸ Kdor pa je v teh zgodbah preživel nesrečo, je nujno spoznal božjo vse- mogočnost in se je zato svojega greha milo ke- sal. "Prosil je nosiče, naj ga spravijo v cerkev, da bo prosil Boga za odpuščanje in pa svoje doma- čine, ki jih je zasramoval in pohujšal."⁸⁹ Dosti jih je nato umrlo šele po večdnevni strahovitih mukah.

Slabi zgledi doma in dobri v tujini

Po prepričanju katoliških zagovornikov ne- deljskega počitka so ljudje, ki ne posvečujejo nedelj, tudi brez vere. Katoliška cerkev namreč posveča obredom veliko pozornost. Posamezni vernik svoje vere ne more izražati sam v nepo- sredni povezavi z Bogom, temveč le preko Cerkve. Zato je vernikova prisotnost pri maši in drugih cerkvenih slovesnostih zelo pomem-

⁷⁹ Nekteri dregljeji nedeljoskruncem, *Zgodnja danica*, št. 28, 9. mal. serpan 1880, str. 222.

⁸⁰ *Zgodnja danica*, št. 40, 7. vinotok 1881, str. 318.

⁸¹ Sistematično in oficijelno skrunjenje nedelj in prazni- kov, *Novice*, št. 18, 3. maj 1876, str. 141 - 142.

⁸² Zelo sočne tuje zgodbe je tako zapisal P. E. H. O. S. B.: Šest vprašanj o posvečevanju nedelj in praznikov, *Slove- nec*, št. 69, 22. junij 1882; št. 70, 24. junij 1882.

⁸³ Šiba Božja zarad nedeljskega skrunjenja, *Zgodnja da- nica*, št. 7, 13. svečan 1880, str. 54.

⁸⁴ Nekteri dregljeji nedeljoskruncem, *Zgodnja danica*, št. 28, 9. mal. serpan 1880, str. 222.

⁸⁵ *Zgodnja danica*, št. 49, 9. gruden 1881, str. 392.

⁸⁶ Nekteri dregljeji nedeljoskruncem, *Zgodnja danica*, št. 28, 9. mal. serpan 1880, str. 222 - 223.

⁸⁷ P. E. H. O. S. B.: Šest vprašanj o posvečevanju nedelj in praznikov, *Slovenec*, št. 71, 27. junij 1882.

⁸⁸ Iz pastirskega lista milogosp. Teržaško-Koparskega ško- fa, *Zgodnja danica*, št. 9, 28. svečana 1879, str. 70.

⁸⁹ Šiba Božja zarad nedeljskega skrunjenja, *Zgodnja da- nica*, št. 7, 13. svečan 1880, str. 55.

bnar.⁹⁰ "Kder se nedelje in prazniki ne posvečujejo kakor Bog veli, ondi ni vere, ondi je konec krščanstva", kajti "vera brez dejanj je prazna, [...] je mrtva in "mrtva vera ne stori človeka izveličanega."⁹¹

Neposvečevanje izredno negativno vpliva na družino, družbo in državo. "Ker brez posvečevanja nedelj in praznikov ne more vere biti, [...] s tem pa nered v družini, občini in državi nastane, prav zato je res, da brez vere, brez posvečevanja nedelj in praznikov mora družbinsko in državno življenje propasti."⁹² Kjer ni vere tudi ni pravega družinskega življenja. Zato je posvečevanje nedelj tako pomembno. Čez teden so družinski člani zelo zaposleni, oče je v službi, mati je zaposlena z domačimi opravili in otroci s šolo. Tako ne najdejo dovolj časa za resnično družinsko življenje. "Nedelja pa jih zopet vse združuje [...] krog domačega ognjišča in pri mizi, kjer se skupaj zabavajo in veselje." Hodijo na sprehode, se pogovarjajo, nedolžno zabavajo, predvsem pa pozabijo na kruti vsakdanji delavnik, tako da "se vender jedenkrat razvedri od skerbi nagubano čelo."⁹³ Šele ob nedeljah lahko starši najdejo čas za krščansko vzgojo svojih potomcev. Zato je lahko trdna samo tista družina, ki posvečuje nedelje in praznike. Boj za zdravo družinsko življenje je bil potemtakem eden glavnih argumentov v borbi za nedeljski počitek.⁹⁴

Če propade vera, ne propade le družina, temveč tudi celotna družba in država. Zato država,

ki se bori proti veri, škoduje sama sebi. "Skrunjenje nedelj in praznikov ni samo dovoljeno, temuč po vladi sami nekako sankcionirano, ker pusti po svojih poštnih in telegrafskih uradih delati, naj je še tako velik praznik."⁹⁵ Borci za nedeljski počitek so bili zlasti alergični na ta slab zgled, ki ga je z zaukazanim nedeljskim delom dajala država svojim državljanom. Če državni uslužbenci ob nedeljah ne bi delali, bi njihovega zgledu sledili tudi drugi. Tako pa s svojim delom v greh zavajajo tudi druge. Zaradi družbenega ugleda uradništva pa je to še bolj pereče. Čeprav v pogledu skrunjenja nedelj na Kranjskem v primerjavi z velikimi mesti monarhije "ni še celó tako hudo, vendar je razvad vže dokaj, in ako se sproti ne bodo pošteni katoličani ustavljali tej napaki, utegne se vdomačiti in pripraviti v navado. Zgled vleče."⁹⁶ Navade višjih slojev posnemajo nižji, navade mest podeželje. In ko se nekdo okuži z neposvečevanjem, prenaša to "bolezen" dalje. "Kakor se razširja kužna bolezen, tako tudi oskrunjevanje nedelj. Mogoče, da le ena oseba, ktera s tako nalezljivo boleznijo pride v kraj okuži celo okolico."⁹⁷

Slabi zgledi so se tako pričeli širiti tudi na podeželje. Dosti gospodarjev naj bi ne bilo več pobožni vzor otrokom in hlapcem. Janez Trdina je opazil tudi tole: "Gospodarji in gospodinje menijo se tod presneto malo, kako opravlja družina božjo službo, na mnogih mestih jim je vse eno, če so dekile (hlapci so že takó bolj svobodni) pri pridigi ali ne - mnoge gredo le k suhi maši in ne skrivajo tega nikomur, ne boje se za to ne zamere ne sramote. Pogosto zabavljajo gospodarji vpricho družine zoper pape."⁹⁸

V nasprotju z negativnimi zgledi iz domačih logov so katoliški pisci pogosto omenjali dobre zgleds iz tujine. Svetel zgled so jim bile seveda države z urejeno zakonodajo o nedeljskem počitku. Najsvetlejši zvezdi sta bili Anglija in Združene države Amerike.⁹⁹ Pri tem so poudarjali, da čeprav v Angliji spoštujejo nedeljski počitek,

⁹⁰ "Čaščenje in vdanost smo dolžni Bogu z dušo in s telesom; dolžni smo mu jo vsak zase in za vse skupaj. Saj smo z dušo in s telesom božja lastnina; in kakor posamezni, tako je tudi celota, tako je tudi človeška družba kot taka njegovo delo. Zarad tega se mora vršiti češčenje božje ne le notranje, v srcu, ampak mora se kazati tudi na zunan, in zato ni le dolžnost posameznikov, ampak tudi cele družbe." Za čaščenje je odmerjen "določen čas in skupen kraj, na katerem se zbiramo ter na jeden in isti način opravljamo bogoslužje." Missia, Jakob: Posvečuj nedelje in praznike, Domoljub, št. 8, 21. april 1892, str. 89.

⁹¹ P. E. H. O. S. B.: Šest vprašanj o posvečevanju nedelj in praznikov, Slovenec, št. 67, 17. junij 1882.

⁹² P. E. H. O. S. B.: Šest vprašanj o posvečevanju nedelj in praznikov, Slovenec, št. 70, 24. junij 1882.

⁹³ Družina in nedelja, Zgodnja danica, št. 39, 27. kimo-vec 1889, str. 306.

⁹⁴ Tako že na prvem avstrijskem katoliškem shodu na Dunaju leta 1877 in tudi kasneje na drugem avstrijskem katoliškem shodu leta 1889. Celerin, Alfred: Die österreichische Katholikentage des 19. Jahrhunderts, Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät Wien, Wien, 1955, str. 57, 93.

⁹⁵ Sistematično in oficijelno skrunjenje nedelj in praznikov, Novice, št. 18, 3. maj 1876, str. 141.

⁹⁶ Posvečevanje nedelj in praznikov, Slovenec, št. 116, 18. oktober 1881.

⁹⁷ Z. F.: Iz Zatiške okolice, Slovenec, št. 13, 18. januar 1886.

⁹⁸ Trdina, Janez: Podobe prednikov, 1. knjiga, o.c., str. 173.

⁹⁹ Obširneje so razmere in zakoni teh dveh držav opisani v P. E. H. O. S. B.: Šest vprašanj o posvečevanju nedelj in praznikov, Slovenec, št. 72, 1. julij 1882, št. 73, 4. julij 1882.

"vendar Anglija bogati tako strašansko"¹⁰⁰ in ni obubožala. Opis tujih zgledov se je vedno končal z retoričnim vprašanjem: če oni lahko podpirajo pravično stvar, kako to, da tega ne storimo tudi mi? S tem so hoteli med bralce vnesti občutek sramu, kajti zgledne države so bile v veliki večini nekatoliške, se pravi protestantske. Za zgled so postavljali celo osovraženo Prusijo¹⁰¹ in osovražene Jude¹⁰². "Sicer ni lepo, če moramo katoličanom drugoverce v izgled postaviti, a vendar so nam res v lep izgled v tej reči."¹⁰³ Kajti res je sramotno, če lahko oni tako vestno posvečujejo nedelje in praznike, "katoličan pa [...] Božjo zapoved in svoje zveličanje zaverže s hlapčevskim delom ob svetih dnevih in s pijančevanjem o ponedeljkih!"¹⁰⁴ Navdušeno se je tako leta 1879 pisalo o mednarodnem protestantskem shodu v Bernu, kjer so se zavzeli za strogo posvečevanje nedelj. "Tako se za praznovanje dne Gospodovega potegujejo celó protestantje in sploh drugoverci, celó marsikateri liberalci; koliko gorečniši bi morali v ta namen biti katoličani, da bi bili vredni tega imena."¹⁰⁵

Boj za ponovno zakonsko ureditev nedeljskega počitka

Kot smo videli, je pri posvečevanju nedelj obstajal velik razkorak med realnostjo in idealom, med dejanskim stanjem in stanjem, kakršno bi po katoliških nazorih moralo biti. Zato se je med zagovorniki posvečevanja vse bolj širilo prepričanje, da je za blagor ljudstva to potrebno spremeniti. Vprašanje nedeljskega počitka je "postalo silno nujno, ter se obravnava po javnih shodih, po državnih zbornicah, društvihi itd." Tudi uredništvu *Slovenca* se je tako zdelo potrebno spregovoriti o posvečevanju nedelj in praznikov, čeprav naj bi bili ti nazori za nekatere ljudi "preveč - krščansk! Toda čedalje bolj prevladuje prepričanje, [...] da namreč ne bode bolje na svetu, dokler svet zopet ne postane bolj

krščansk."¹⁰⁶ Slovensko katoliško časopisje je tako z veliko naklonjenostjo omenjalo škofovska pastirska pisma, ki so povsem v duhu katoliškega nauka govorila o tem problemu.¹⁰⁷ Ker so se zagovorniki nedeljskega počitka zavedali, da lahko s svojimi zahtevami uspejo le na politični ravni, so z naklonjenostjo spremljali vse pobude v tej smeri.

Posvečevanje nedelj je že leta 1877 s posebno resolucijo odločno zahteval prvi avstrijski katoliški shod na Dunaju.¹⁰⁸ Še pomembnejše je bilo, da se je leta 1883 na obrtni anketi obrtnega odseka Dunajskega državnega zbora večina govornikov iz socialnih, gospodarskih in verskih razlogov zavzela za uvedbo nedeljskega počitka.¹⁰⁹ Slovensko katoliško časopisje je tudi toplo pozdravilo peticijo predarlskega deželnega zbora dunajskemu državnemu zboru¹¹⁰, sprejetje resolucije v istemu deželnem zboru¹¹¹ in zakonski predlog v tirolskem deželnem zboru¹¹². Tudi slovenskih pokrajin ta prizadevanja po zakonski regulaciji nedeljskega počitka niso pustila ob strani in marsikatero društvo je v državnih zbor poslalo peticijo.¹¹³

Če se je še leta 1873 v svojem pastirskem pismu goriški škof Andrej Gollmayr pritoževal, da ni slišati, "da bi se bili kjerkoli delavci pritožili

¹⁰⁶ P. E. H. O. S. B.: Šest vprašanj o posvečevanju nedelj in praznikov, *Slovenec*, št. 78, 15. julij 1882.

¹⁰⁷ Iz pastirskega lista premilostnega vikšega škofa Goriškega, *Zgodnja danica*, št. 10, 7. sušca 1873, str. 73-74; Iz pastirskega lista milogosp. Terzaško-Koparskega škofa, *Zgodnja danica*, št. 9, 28. svečana 1879, str. 69-70; št. 12, 31. sušca 1879, str. 93; Posvečuj dan Gospodov! [krški škof], *Zgodnja danica*, št. 8, 20. svečana 1880, str. 57-58; št. 9, 27. svečana 1880, str. 65-66; št. 10, 5. sušca 1880, str. 73-74.

¹⁰⁸ "Der Katholikentag sieht in allgemeiner Aufrechterhaltung der Sonntagsheiligung nicht nur die Befolgung eines religiösen Gebotes, sondern erkennt in der Vernachlässigung derselben auch eine folgenschwere Schädigung der sozialen und wirtschaftlichen Ordnung. Er betrachtet es daher für eine wichtige Pflicht der Katholiken, auf eine energische Gesetzgebung zum Schutze der Sonntagsheiligung hinzuwirken." Resolucija je citirana iz: Celerin, Alfred: Die österreichische Katholikentage des 19. Jahrhunderts, o.c., str. 58.

¹⁰⁹ Příbyl, Herbert: Das Verbot der Sonntagsarbeit aus rechtshistorischer Perspektive, o.c., str. 193-194.

¹¹⁰ *Slovenec*, št. 71, 3. julij 1880.

¹¹¹ *Slovenec*, št. 135, 14. september 1883.

¹¹² "Po tej postavi se bo smelo ob nedeljah le izjemno delati in to le proti za polovico povišani plači." *Slovenec*, št. 95, 30. avgust 1881.

¹¹³ Npr. leta 1881 Katoliška politična čitalnica iz Čepovana in decembra 1882 Kranjsko obrtniško društvo. Izza svete Gore, *Slovenec*, št. 130, 22. november 1881; *Slovenec*, št. 145, 28. december 1882.

¹⁰⁰ Zakaj hočejo liberalci odpraviti praznike?, *Zgodnja danica*, št. 38, 20. kimovec 1878, str. 302.

¹⁰¹ O neposvečevanju nedelj, *Slovenec*, št. 61, 4. junij 1878; Poročilo pripravljalnega odbora o I. slovenskem katoliškem shodu, kateri se je vršil 1892. leta v Ljubljani, Ljubljana, 1893, str. 104-105.

¹⁰² *Slovenec*, št. 68, 23. junij 1881; Posvečevanje nedelje, *Slovenec*, št. 8, 11. januar 1890.

¹⁰³ *Slovenec*, št. 135, 14. september 1883.

¹⁰⁴ *Zgodnja danica*, št. 8, 23. svečana 1872, str. 63.

¹⁰⁵ *Zgodnja danica*, št. 39, 26. kimovec 1879, str. 311. Glej še P. E. H. O. S. B.: Šest vprašanj o posvečevanju nedelj in praznikov, *Slovenec*, št. 77, 13. julij 1882.

zavoljo delovanja ob nedeljah¹¹⁴ in praznikih¹¹⁵, pa je lahko že konec istega desetletja katoliški tisk z neprikrito simpatijo gledal na prizadevanja delavcev, ki so se bolj ali manj v krščanskem duhu borili za nedeljski počitek. Tako je npr. Slovenec podprl peticiji delavcev iz Prostějove na Moravskem¹¹⁶ in iz Ustí na Labem na Češkem, ki so ju naslovili na državni zbor. Svojo zahtevo so po eni strani utemeljevali s človekovimi pravicami, češ da so razumno misleči in čuteči ljudje in ne stroji, po drugi strani s pravico, ki da jo imajo kot verni kristjani. "Prav tako: naj se delavci sami potegujejo za svoje naravne in kršanske pravice in gotovo se jim ne bodo odrekale, če se bodo le vstrajno za-nje potegovali."¹¹⁷ Vendar se za nedeljski počitek niso potegovali le verni delavci. To seveda ni bilo prav nič presenetljivega, "ker obravnavano vprašanje v resnici ni religiozno, temveč socialno."¹¹⁸ Povsem jasno je namreč, da "nedeljsko delo ni v prid onim, ki delajo, ampak le onim, ki delo dajejo."¹¹⁹ Zato so bili tudi delavci zainteresirani za nedeljski počitek. In ta svoj interes so javno izražali. Tudi na združitvenem kongresu avstrijske socialdemokratske stranke na prelomu let 1888/89 v Hainfeldu so se odločno zavzeli za nedeljski počitek.¹²⁰

Prizadevanja za boljšo zakonsko ureditev niso potekala samo na državni ravni. Pomembna je bila tudi občinska in deželna raven. Čeprav so se tu morali trdno držati okvira državnih zakonov, so vseeno imeli dovolj moči, da so z določenimi uredbami poskusili izboljšati obstoječe stanje. *Slovenec* je tako navdušeno pozdravil odločitev ljubljanskega magistrata, ki je Kranjski stavbni družbi prepovedal delati ob nedeljah in praznikih. Ta se "je zoper to prepoved sicer pritožila do mestnega odbora, češ, da se ji

silno mudi, ker ima dovršiti veči stavbe, kakor pošto, klavnico itd."¹²¹ Slovenec pa ji namesto tega raje predlaga, naj zaposli več delavcev ali pa prepusti gradnjo družbi, ki bo to storila.

Pozdravljeno je bilo tudi priporočilo deželnih vlad iz Koroške in Štajerske svojim občinam, da naj ob škofovem obisku za časa birmе strogo prepovedo vsakršno preglasno in nedostojno veselico.¹²² Da je bila takšna prepoved res na mestu, pričajo zapiski Janeza Trdine o birmah na Dolenjskem, ki v najbolj grobih oblikah verjetno niso odstopala od slovenskega povprečja. Po končanem obredu so namreč botri družno z birmanci zavili v najbližjo krčmo, kjer so družno popivali ves popoldan in celo noč. "Otroci plesali na cestah in v veži, odrašeni v hiši, male deklice ob mizo pokale in klicale vina, češ saj ni vsak dan firma. [...] Pijani botri in otroci reševali so sim ter tje kaj zabavljivo obnašanje škofovo¹²³ in dr. duhovnikov. [...] Sploh je kazalo vedenje ljudi, da smatrajo ta zakrament kot navadno komedijo, veselico"¹²⁴ z neizmernim popivanjem.

Vendar najrazličnejši ukrepi, ki so bili sprejeti v moralni blagor ljudstva, med ljudmi niso vedno naleteli na odobravanje. Janez Trdina tako poroča o ljudskem srdu na duhovnike. Ljudje so se jezili, "kaj je začela duhovščina delati 'žegnarjem' napote, zmanjševati slovesnosti in groziti se celo z odpravo te starinske šege." Ker je Trdina poznal slabe strani dolenjskega značaja, da duhovščini pri njenih prizadevanjih prav, kajti "ona ima dober vzrok nasprotovati tej razvadi, ali ljudje ne spoznajo tega in jo za to zaničujejo in z grdimi pridevki pitajo."¹²⁵

Zakon o nedeljskem počitku

Z majem 1884 je prišel med dolgotrajno razpravo o noveli obrtnega zakona iz leta 1859 v pretres tudi nedeljski počitek. Čeprav se med pripravo zakonskega predloga za nov obrtni zakon v obrtnem odboru sploh ni razpravljalo o nedeljskem počitku in liberalni poslanci niso imeli niti ene pripombe¹²⁶, so na presenečenje

¹¹⁴ Vendar so se že leta 1869 dunajski tiskarski stavci na zborovanju odločili, da ob nedeljah ne bodo delali. Tega sklepa so se tudi uspešno držali, zaradi česar so skoraj vsi dunajski časopisi dolgo časa ob ponedeljkih izhajali šele popoldne. Klennner, Fritz: *Die österreichischen Gewerkschaften. Vergangenheit und Gegenwartsprobleme*, 1. knjiga, Verlag des österreichischen Gewerkschaftsbundes, Wien, 1951, str. 58-59.

¹¹⁵ Iz pastirskega lista, *Zgodnja danica*, št. 10, 7. sušca 1873, str. 73.

¹¹⁶ *Slovenec*, št. 1, 2. januar 1882.

¹¹⁷ Prošnja za posvečevanje nedelj in praznikov, *Slovenec*, št. 110, 4. oktober 1881.

¹¹⁸ Die Sonntagsruhe, *Marburger Zeitung*, št. 135, 10. november 1882.

¹¹⁹ Izza svete Gore, *Slovenec*, št. 130, 22. november 1881.

¹²⁰ Pribyl, Herbert: *Das Verbot der Sonntagsarbeit aus rechtshistorischer Perspektive*, o.c., str. 196.

¹²¹ *Slovenec*, št. 70, 28. junij 1881.

¹²² *Slovenec*, št. 57, 20. maj 1882.

¹²³ Leta 1878 je bil ljubljanski škof Zlatoust Pogačar.

¹²⁴ Trdina, Janez: *Podobe prednikov*, 3. knjiga, o.c., str. 867.

¹²⁵ *Ibidem*, str. 920.

¹²⁶ "Gledé praznovanja nedelj ni bilo nobenega oporekaja od nobene strani, ker so tudi liberalni poslanci

vladne koalicije med specialno debato ostro nasprotovali zakonskemu predlogu. Posvečevanje nedelj (ne nedeljski počitek) so celo kategorično zavračali. Nedeljski počitek je bil tako ena glavnih točk liberalnega napada na obrtno novelo.

Najprej je predlog napadel nemški liberalni poslanec Michael Matscheko. Ob podpori svojih liberalnih kolegov je predlagal korenite spremembe 75. § zakonskega predloga, ki je urejal področje nedeljskega in prazničnega počitka. S svojim predlogom je hotel že vnaprej določiti izjeme za nedeljski počitek, torej tista dela, ki se bodo lahko opravljala tudi ob nedeljah. Pri natančnem določanju izjem naj bi poleg ostalih pristojnih ministrstev namesto ministrstva za bogoslužje in uk odločale trgovske in obrtne zbornice, kjer so prevladovali večji podjetniki, ki bi seveda v svojo korist radodarno določali izjeme. Predvsem pa je preprosto ovrgel določilo o pravici delavcev do obiska maše.¹²⁷ Ta predlog je seveda povzročil burno razpravo.¹²⁸ Čeprav pri glasovanju liberalci s svojimi predlogi niso bili uspešni, so bili nekateri njihovi argumenti (kot bomo še videli) v javnosti kar odmevni.

Poslanci s slovenskega ozemlja sicer v razpravo niso posegli. Vendar lahko njihova stališča spoznamo pri glasovanju o liberalnem predlogu za zamenjavo prvotnega pojma dopoldanska maša s pojmom prva jutranja maša. Nemški in italijanski liberalni poslanci so tako večinoma glasovali za zamenjavo, vsi slovenski in drugi vladni poslanci so bili večinoma proti. Liberalni predlog tako tudi s podporo slovenskih glasov ni uspel prodreti.¹²⁹ Po razpravi je tako državni zbor sprejel paragraf o nedeljskem in

prazničnem počitku v sledeči obliki: "Ob nedeljah mora prenehati vso¹³⁰ obrtniško delo. Od tega so izvzeta vsa čistilna in vzdrževalna dela, ki jih izvajajo na obrtnih lokalih in delavnih napravah. Vendar je trgovski minister v sporazumu z notranjim ministrom in ministrom za bogoslužje in uk pooblaščen, da dopusti tudi ob nedeljah obrtniško delo za nekatere vrste obrti, pri katerih je nemogoče prekiniti obratovanje ali pri katerih je z ozirom na konzumenta ali javni promet nujno neprekinjeno obratovanje. Ob praznikih moramo pomožnim delavcem dati potreben čas, da izpolnijo njihovi veri ustrezno dolžnost obiska dopoldanske službe božje."¹³¹

Nemški liberalci so med razpravo v državnem zboru tako ostro nasprotovali uvedbi nedeljskega počitka. Slovenski liberalci jim pri tem niso sledili. Takrat med Slovenci skoraj ni bilo slišati povsem liberalnih idej o nedeljskem počitku. Pisec v liberalnem *Slovenskem narodu* je med drugim zapisal: "Tretja Božja zapoved nam sicer zapoveduje, da naj praznike posvečujemo ter se vzdržemo vseh hlapčevskih del. Da je pa prodajanje "hlapčevsko opravilo", to bi bila najnovjša iznajdba novodobnega fanatizma. Štaccinar prodaja lahko svoje blago, a "nedeljskega miru" ne bode motil. V gostilnicah, na plesiščih, tam se upije, razsaja, ter dela "božjemu dnevu" nečast."¹³² Ta misel je samo v tem naravnana proti katoliškemu nauku (vendar zato še ni liberalna), da v imenu nakupovalnih navad na podeželju za nedelje zahteva prosto prodajo vsega blaga in ne le zares nujnega.

Nedeljskega počitka pa ni zagovarjal le liberalni *Slovenski narod*, temveč tudi slovenski liberalci. To se je jasno pokazalo med vročo debato med liberalnim Ivanom Hribarjem in katolicističnim Karlom Klunom v kranjskem deželnem zboru. Tu je namreč Hribar sprožil pobudo za spremembo nekaterih zakonskih uredb. Vendar spopad, ki se je pri tem razvil, ni potekal toliko na idejni kot na strankarski in osebno rivalski ravni. Hribarjevi nazori o nedeljskem po-

sprevideli, da ne gledé na cerkveno zapoved mora imeti delavec vsaj en dan na teden čisto prosti čas, da se odpočije od dela in da se nekoliko pobriga za svojo družino." Praznovanje nedelj in praznikov za delavce, *Slovenec*, št. 82, 9. april 1884.

¹²⁷ *Stenographische Protokolle des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes, IX. Session, 374. Sitzung, 19. maj 1884, str. 12963-12965.*

¹²⁸ O krajšem opisu razprave glej: Ebert, Kurt: *Die Anfänge der modernen Sozialpolitik in Österreich, Die Taaffsche Sozialgesetzgebung für die Arbeiter im Rahmen der Gewerbeordnungsreform (1879-1885)*, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1975, str. 219-223.

¹²⁹ Za so tako glasovali: Burgstaller, Corontini, Lax, Moro, Schmiderer, Schwegel, Taufferer in Wran. Proti so bili: Gödel, Hohenwart, Klun, Nabergoj, Obreza, Pfeifer, Poklukar, Raič, Tonkih, Valussi, Windischgrätz. *Stenograph-*

ische Protokolle des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes, IX. Session, 374. Sitzung, 19. maj 1884, str. 12980-12981.

¹³⁰ S tem ni nišljeno le obrtniško, temveč tudi industrijsko delo.

¹³¹ *Reichsgesetzblatt, št. 22, 8. marec 1885, člen 2, 75. §. Celotni zakon je objavljen v knjigi: Ebert, Kurt: Die Anfänge der modernen Sozialpolitik in Österreich, o.c., str. 274.*

¹³² -ski.: *Nedeljski mir, Slovenski narod, št. 191, 24. avgust 1885.*

čitku so bili namreč skoraj povsem v skladu s katoliškimi. Svoj predlog je utemeljeval tako z gospodarskimi, zdravstvenimi in humanitarnimi razlogi kot tudi z verskimi.¹³³ "Pravi liberalizem [...] še nikdar ni bil proti posvečevanju nedelj; ampak to je tisti lažiliberalizem, katerega je slovenska napredna - ali če hočete - liberalna stranka vedno obsojala, s katerim nikdar ni simpatizovala in kateri tudi še dandanes obsoja."¹³⁴ Zato je poslanec slovenske katoliške stranke očital, da kljub stališčem, ki jih drugače tako vneto zastopajo, pisno niso hoteli podpreti njegovega predloga.

Zaradi teh besed je bil kmalu ogenj v strehi. Takšen napad ni mogel ostati brez odgovora. Karel Klun je tako gromovniško in užaljeno zavrnil njegov predlog kot povsem nezadosten. Zanj je smiselna le popolna zapoved posvečevanja nedelj in praznikov. V zagovor svojih strankarskih tovarišev (in predvsem sebe)¹³⁵ je celo nespametno poudaril, da se v državnem zboru tako in tako pripravlja sprememba zakona. Če Hribar misli resno, potem se ne bi zavzel le za neznatno spremembo uredbe, temveč za celostno spremembo zakona.¹³⁶ Hribar mu seveda ni ostal dolžan. "Tudi meni bi bilo ljubše, ako bi bil mogel staviti predlog, da se popolnoma posvečujejo nedelje in prazniki, ali obrtni red je tak, da taka razširjatev ni mogoča, in to vé"¹³⁷ Klun prav dobro. Zahtevati je potrebno realno. Boljša je popravljena uredba v roki kot novi zakon na strehi.

Da so se tudi drugi poslanci strinjali s Hribarjevimi predlogi, je razvidno iz tega, da so predloge poročevalca Povšeta in s tem tudi Hribarja povsem podprli. Vendar vest nekaterih poslancev s tem še ni bila pomirjena. Res jih je moralo

boleti, da so takšen povsem katoliško nazorsko obarvani predlog izstavili prav njihovi liberalni nasprotniki.¹³⁸ Kot je domneval že Hribar,¹³⁹ je nato Slovenec povsem enostransko objavil le Klunov¹⁴⁰ in Povšetov¹⁴¹ govor in je Hribarjevega povsem zamolčal. Diskreditacija njegovih stališč se je s tem nadaljevala.

Neizpolnjena pričakovanja

S tem, ko je avstrijska vlada že 21. junija 1884 uvedla nedeljski počitek v rudarstvu in je z zgoraj opisanim zakonom sprejela nedeljski počitek tudi za industrijo in obrt, je avstrijska zakonodaja v primerjavi z drugimi državami¹⁴² naredila odločilen korak v smeri sodobne družbe.¹⁴³ Vendar katoliško misleči ljudje z novim zakonom že od vsega začetka niso bili povsem zadovoljni. Namesto posvečevanja nedelj in praznikov je bil namreč uveden le nedeljski počitek. "Deloma mislilo se je, da bode imela postava o nedeljskem počitku versko podlago; in to bi bilo tudi naj bolj naravno. Sedanja postava pa in vse pripadajoče ministerske naredbe abstrahujejo popolnem od omenjenega stališča."¹⁴⁴ Čeprav so se vladne stranke pogumno spoprijele z žalostnimi razmerami na tem področju, je sprejeti zakon odločno premalo. "Da taka postava ne popravi več tega, kar je prejšnja skazila, to je jasno. Ona je delala v roke oskrunjenju nedelje, ta pa omogoči delalcu samo, da si odpočije, nič drugega. Prejšnja je pohujšala ljudi, ta pa jih ni vzboljšala."¹⁴⁵ Zato so se vedno znova pojavljale zahteve po uvedbi resničnega posvečevanja nedelj in praznikov¹⁴⁶, čeprav je bilo to povsem

¹³⁸ Hribarjev predlog so tako podprli še: Tavčar, Šuklje, Višnikar, Svetec, Lenarčič, Vošnjak, Bleiwets-Trsteniški.

¹³⁹ "Mojega odgovora seveda ne bode tam [v Slovencu], in tisti, ki bodo čitali" Klunov govor, "bodo res morali misliti, da smo radikalci pagani in socialisti." *Ibidem*, str. 394.

¹⁴⁰ Nedeljski počitek. Govor poslanca Kluna v deželnem zboru, Slovenec, št. 45, 24. februar 1894.

¹⁴¹ Nedeljski počitek. Govor poslanca Fr. Povšeta v deželnem zboru, Slovenec, št. 47, 27. februar 1894.

¹⁴² Razen Anglije in Združenili držav Amerike je samo še Švica odšla z zakonom iz leta 1877 v to smer.

¹⁴³ Ebert, Kurt: Die Anfänge der modernen Sozialpolitik in Österreich, o.c., str. 223.

¹⁴⁴ Postava o nedeljskem počitku, Slovenski narod, št. 234, 14. oktober 1885.

¹⁴⁵ Nedelja pa drž. zbor, Slovenski gospodar, št. 13, 31. marec 1887, str. 97.

¹⁴⁶ To je leta 1893 na obrtni anketi na Dunaju npr. predlagal tudi zastopnik konservativnega obrtnega društva v Ljubljani in mitzarski mojster Josip Regali. Z njim sta se strinjala tudi zastopnik zadruga krojačev, klobučarjev in krznarjev Franc Sturm in zastopnik katoliških roko-

¹³³ "Z verskega stališča zaradi tega, ker se mora delavcem in učencem v fabrikah in drugih obrtnih zavodih, kakor službečim sploli, dati prilika, da zadosti ob nedeljah in praznikih svoje verski dolžnosti." *Obravnave deželnega zbora kranjskega*, 34. zvezek, VII. seja, 26. januar 1894, str. 128.

¹³⁴ *Ibidem*, str. 130.

¹³⁵ Hribar je tako v svojem odgovoru omenil, da je svoj predlog dal "Klunu in Žitniku, in dobro vem, da je gospod Žitnik rekel gospodu kanoniku Klunu, da je predlog tak, da se lahko podpiše. Ali gospod kanonik Klun si je stvar premislil in si poiskal razlogov za to, da je odrekel svoj podpis" in predloga celo ni posredoval naprej svojim strankarskim tovarišem. *Obravnave deželnega zbora kranjskega*, 34. zvezek, XV. seja, 17. februar 1894, str. 393.

¹³⁶ *Ibidem*, str. 389-393.

¹³⁷ *Ibidem*, str. 393.

nemogoče v družbi, ki je zagotavljala versko enakopravnost. Delojemalcem se je z zakonom lahko zagotovil le potreben čas za obisk maše.¹⁴⁷

Še hujše pa je bilo, da se razmere resnično niso pretirano izboljšale. Avstrijski škofje so se že leta 1885 pritožili, da delajo "mnogi obertniki, zlasti o dopoldnevih, ko vsakere prodajalnice (štacune) stojé odperte, rokodelci očitno delajo svoje navadne šumeče dela, včasih celo blizu cerkve! Delajo se celo očitne stavbe, in še tudi, ko bi se z delom lahko prenehalo. Promet po železnicah in parnikih je ob nedeljah še vedno bolj pogost kakor druge krati, ko bi se vendar v marsikterem oziru lahko skercil. Kraji so celo, koder ljudje brez strahú na polji delajo, pa brez kake sile, ter se pohujšanje širi."¹⁴⁸

Z leti se ta nedeljska podoba ni prav nič spremenila. "Bodisi praznik ali ne, vzlic temu se dela."¹⁴⁹ Veliko trgovin je bilo še naprej odprtih, tovarne so še naprej delale s polno paro, gradbena dela so potekala z nezmanjšano močjo, železniški in drugi promet je obratoval s polno hitrostjo, uradi so bili še naprej odprti in celo vojaki so marširali dalje. Nekateri delavci so se sicer pritoževali nad nedeljskim delom, "a zapretilo se jim je, da bode odpuščen vsakdo, kdor ne bo delal tudi v nedeljo."¹⁵⁰ Na področju nedeljskega počitka ni bilo torej nič novega. Še bolj je to veljalo za posvečevanje. "Praznik posvečuje pri nas le še ubogi kmet in semtertja kaka verna družina, mnogi stanovi imajo pa ravno ob nedeljah in praznikih največji - delavnik."¹⁵¹ Nedelje so se še kar naprej množično skrunile z lovom in planinarjenjem, "vse vré na kmete. Krčme, gostilne, beznice so natlačene, povsodi je hrup, vrišč in polno zabav."¹⁵²

delskili družb v Ljubljani, Novem mestu, Šentvidu in Vrhniki Janez Rebek. Predstavniki pomočniškega oddelka kmetijske zadruge v Ljubljani Alojzij Lenček pa posvečevanja nedelj ne bi zakonsko zapovedal, temveč bi to prepustil posameznikovi odločitvi. Obrtna enketa, Slovenec, št. 169, 26. julij 1893.

¹⁴⁷ Beilagen zu den stenographischen Protokolle des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates, XI. Session, 1894, št. 927, str. 3.

¹⁴⁸ Kaj pravijo avstrijski škofje o zanemarjanji ss. zakramentov, o hlapčevskili delili ob nedeljah in praznikih? Kaj dalje o narodnosti, Zgodnja danica, št. 30, 24. maj, serpana 1885, str. 233.

¹⁴⁹ Posvečevanje nedelj, Slovenec, št. 8, 11. januar 1890.

¹⁵⁰ Poročilo pripravljalnega odbora o I. slovenskem katoliškem shodu, kateri se je vršil 1892. leta v Ljubljani, o.c., str. 102 - 103.

¹⁵¹ Ibidem, str. 105.

¹⁵² Posvečevanje nedelj, Slovenec, št. 8, 11. januar 1890.

Krivdo za ne preveč razširjen nedeljski počitek je nosil sam zakon. Slabosti zakona so sodobniki že kmalu spoznali. Takoj po tem, ko je zakon 8. marca 1885 stopil v veljavo, so se pričeli oglašati najrazličnejši nezadovoljneži. Že celotna obrtna novela je bila vzrok za različna nezadovoljstva. Nič čudnega, saj je bilo pri množici nasprotujočih si interesov zelo težko ugoditi vsem po vrsti. Zato je bila tudi vladna politika deležna različnih obsodb. "Pazljivemu opazovalcu našega socialnega življenja odkriva se čedalje bolj, da se državniški zdravniki, ki hočejo celiti skeleče rane družbinskega trupla, hujši bojijo vsekako potrebne bolestne operacije - nego bolnik sam. [...] To slednje kaže se nam prav očitno pri postavi o nedeljskem počitku."¹⁵³

Nezadovoljstvo s sprejetim zakonom se je pojavilo že zelo kmalu po objavi zakona. Čeprav je kar nekaj časopisov trdilo, "da je postava jako imenitna za velike obrtnike in fabrikante", pa tega ne bi mogli reči za naše katoliško časopisje, "saj je večinoma vse ostalo, kakor je bilo."¹⁵⁴ Zakon je veljal le za industrijo, obrt, trgovino in promet in je tako izključeval kmetijstvo in tudi uradništvo in vojaštvo. Zato so še naprej veljale vse pritožbe o nedeljskem delu v teh panogah. Tako je še naprej veljal negativni zgled države, ki ga z nedeljskim delom uradništva daje svojim državljanom.¹⁵⁵

Kot smo videli, so bila po novem zakonu od nedeljskega počitka izvzeta vsa čistilna in vzdrževalna dela na stavbah in delovnih napravah. Toda "Bože, kaj se še vse pod imenom "stroje snažiti" ne snaži, to pa se ne dá niti popisati!"¹⁵⁶ Tovarnarji so si zakon razlagali zelo na široko. Tako so npr. v nedeljo delavci "čistili" oziroma barvali ograjo Tschinklove tovarne kavinih surrogatov v Ljubljani. Glavni krivec za nedeljsko delo pa je bilo določilo zakona, da trgovski minister v dogovoru z notranjim ministrom in ministrom za bogočastje in uk lahko z uredbo določi, katere gospodarske panoge so izvzete od obveznosti nedeljskega počitka. In te pravice se je trgovski minister "posluževal v obilni meri.

¹⁵³ Polovičarsko delo, Slovenski narod, št. 163, 21. julij 1885.

¹⁵⁴ Slovenec, št. 125, 5. junij 1885.

¹⁵⁵ Beilagen zu den stenographischen Protokolle des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates, XI. Session, 1894, št. 927, str. 5.

¹⁵⁶ Delo v tovarnah ob nedeljah in praznikih, Slovenec, št. 211, 14. september 1889.

Oziralo se je vse preveč na želje in zahteve posameznikov; naredilo se je toliko izjem od nedeljskega počitka, da je navsezadnje temeljni zakon "ostal izjema, izjeme pa zakon."¹⁵⁷ Zakon je s tem v resnici skoraj že postal farsa.¹⁵⁸

Časovna omejitev nedeljskega počitka

Predvsem je bilo pomembno, da je že prva zakonska uredba 27. maja 1885 določila čas trajanja nedeljskega počitka. "Nedeljski počitek se mora začeti najkasneje v nedeljo ob šesti uri zjutraj in sicer za vse delavce istočasno in mora od njegovega začetka trajati celih 24 ur."¹⁵⁹ Vendar je bila že od vsega začetka prav ta časovna omejitev nedeljskega počitka zelo sporna.

Že konec istega leta se je proti njej postavilo Österreichischen Reformverein (Avstrijsko reformno društvo). Ker je delavec, ki preneha z delom šele ob šesti uri zjutraj, preveč utrujen, da bi se lahko udeležil dopoldanske maše, naj nedeljski počitek traja od polnoči do polnoči.¹⁶⁰ Skoraj istočasno kot na Dunaju je enako zahtevalo na Slovenskem postavil kmetovalec F. Z. iz Zatiške okolice. "Le to je naravno in krščansko; s tem je mogoče pravo posvečevanje nedelj."¹⁶¹

Pozneje so se pojavile celo zahteve po podaljšanju nedeljskega počitka. Tako so na drugem avstrijskem katoliškem shodu leta 1889 na Dunaju zahtevali, naj počitek poteka od šeste ure v soboto zvečer do šeste ure v ponedeljek zjutraj.¹⁶² Na drugem štajerskem katoliškem shodu v Gradcu so celo zahtevali, da morajo obrtni delavci končati delo najkasneje v soboto ob štirih.¹⁶³ Po pričakovanju predlagateljev takšnih sprememb bi seveda delavci tako pridobljeni prosti čas morali izkoristiti na pobožen in moralno neoporočen način. Zato je bilo potrebno preprečiti popivanje. V tem smislu moramo tudi razumeti zahtevo po brezpogojni prepovedi

prodajanja žganja od sobote popoldne do ponedeljka zjutraj, ki so jo izrekli na prvem slovenskem katoliškem shodu¹⁶⁴ in o kateri se je kasneje podobno izjasnil tudi kranjski deželni zbor.¹⁶⁵ Vendar je kljub vsem tem zahtevam ostala stara časovna omejitev tudi v novem zakonu iz leta 1895 povsem nespremenjena.¹⁶⁶

Izjeme

Zakonska uredba, ki jo je trgovski minister izdal 27. maja 1885, je natančno naštel vse izjeme, ki so bile dovoljene po zakonu o nedeljskem počitku. Med vsemi izjemami so največ razburjenja povzročile prav izjeme v trgovini. Uredba je namreč pri prodaji na drobno dovolila celodnevno nedeljsko delo za trgovine z vsemi vrstami živil, mineralnih vod in cvetja. Za vse druge trgovske dejavnosti (tudi proizvajalci, npr. obrtniki so lahko prodajali svoje izdelke)¹⁶⁷ pa je čas prodaje omejila do 12. ure.¹⁶⁸ Da bi trgovski minister odpravil vse dvome o nedeljskem delu za trgovske dejavnosti, je 30. julija 1885 z novo uredbo vse to še enkrat natančneje poudaril in pri tem opozoril, da to velja le za trgovino na drobno, torej za trgovino, ki se ozira na konzumenta.¹⁶⁹

Vendar teh uredb vsi niso sprejeli z naklonjenostjo. Pisec iz Kobarida je tako opozoril na probleme trgovcev v vaseh in trgih. Po novem bodo namreč ti trgovci v primerjavi s svojimi tovariši po mestih zelo na slabšem, kajti podeželani ne gredo po nakupih ob delavnikih, temveč šele ob nedeljah, ko gredo k maši. Zato imajo trgovci v vaseh in trgih šele ob nedeljah pravi delavnik. V nasprotju z njimi pa trgovci v mestih prodajo največ čez teden, ker veliko meščanov prav ob nedeljah odide na oddih na podeželje. "Če torej trgovec na deželi počiva v delavnik, a po novi postavi naj počiva še v praznik, tedaj bode vedno le počival, a blago naj bode prodaj

¹⁵⁷ Poročilo pripravljalnega odbora o I. slovenskem katoliškem shodu, kateri se je vršil 1892. leta v Ljubljani, o.c., str. 100, 102.

¹⁵⁸ Celerin, Alfred: Die österreichische Katholikentage des 19. Jahrhunderts, o.c., str. 93.

¹⁵⁹ Reichsgesetzblatt, št. 83, 27. maj 1885, § 1.

¹⁶⁰ Peticija za posvečevanje nedelj, Slovenec, št. 2, 4. januar 1886.

¹⁶¹ Z. F.: Iz Zatiške okolice, Slovenec, št. 13, 18. januar 1886.

¹⁶² Katoliški shod na Dunaji, Slovenec, št. 101, 3. maj 1889.

¹⁶³ Katoliški shod v Gradcu, Slovenec, št. 126, 6. junij 1891.

¹⁶⁴ Poročilo pripravljalnega odbora o I. slovenskem katoliškem shodu, kateri se je vršil 1892. leta v Ljubljani, o.c., str. 111.

¹⁶⁵ Obravnave deželnega zbora kranjskega, 34. zvezek, XV. seja, 17. februar 1894, str. 393.

¹⁶⁶ Reichsgesetzblatt, št. 21, 16. januar 1895, § 1, člen 2.

¹⁶⁷ Po mnenju nekaterih obrtnikov obrtništvu zelo škodi, da obrtniki lahko prodajajo svoje izdelke, ne morejo jih pa izdelovati. S tem so na dobičku le trgovci - konfeksionarji. Zlasti v velikih mestih veliko obrtnikov ne prodaja svojega blaga, temveč dela za konfeksionarje, ki so ("o groza!") skoraj vedno Judje. Postava o nedeljskem počitku, Slovenski narod, št. 234, 14. oktober 1885.

¹⁶⁸ Reichsgesetzblatt, št. 83, 27. maj 1885, § 2, B 11, 12.

¹⁶⁹ Reichsgesetzblatt, št. 108, 30. julij 1885.

jal mišim in podganam.”¹⁷⁰ Pisec se je s temi svojimi opažanji skoraj povsem približal nekaterim spoznanjem nemškega liberalnega poslanca Maxa Mengerja, ki je bil med ostro debato v državnemu zboru eden od stebrov liberalnega napada na predlagani zakon o nedeljskem počitku.¹⁷¹ Predvsem pa so te misli izpiljena verzija totalnega odklanjanja nedeljskega počitka zaradi škode, ki bi jo počitek prinesel gospodarstvu. “Toda posebno v mestih, trgih in župnijskih vaseh Spodnje Štajerske spada nedelja dopoldan k najboljšim poslovnim uram in gotovo ne bi bilo v gospodarskem interesu, da otežimo tudi še ta promet.”¹⁷²

Vendar je navsezadnje ta argument moral upoštevati tudi trgovski minister, ki je 21. septembra 1885 izdal novo uredbo.¹⁷³ Če je bilo po prejšnji uredbi ob nedeljah dovoljeno cel dan na drobno prodajati živila, mineralne vode in cvetje, je bilo po novem za ostale trgovske dejavnosti določeno tole: “Nedeljsko delo se za prodajo blaga a) v krajih, kateri po vsakokratnem zadnjem ljudskem štetju štejejo najmanj 20.000 prebivalcev, dovoli v sedanjem dopustnem obsegu, toda najdlje do 12. ure opoldne, b) in se v preostalih krajih dovoli v sedanjem dopustnem obsegu, toda najdlje do 5. ure popoldan.”¹⁷⁴ S tem naj bi omilili škodljivi vpliv zakona o nedeljskem počitku za podeželsko trgovino.

Vendar tudi ta uredba v korist manjših krajev¹⁷⁵ ni povsod naletela na dober odziv. “Je morda to še vedno nedeljski počitek, če se” za kraje, ki imajo manj kot 20000 prebivalcev “pro-

dajalnica zapre v nedeljo zvečer?”¹⁷⁶ Proti temu je leta 1894 v kranjskem deželnem zboru nastopil tudi Ivan Hribar. “Kolikor je meni znano, prihajajo k našim župnim cerkvam vsi farani k jutranji in dopoldanski službi Božji, in to priliko - ker so ob delavnikih vsled opravkov pri gospodarstvu zadržani - uporabljajo, da si nakupijo, kar mislijo da bodo potrebovali za prihodnji teden. Popoludne skoraj nikdo ne pride v cerkev, ki bi že tam ne bil zjutraj ali dopoludne. [...] Ob nedeljah dopoludne prodajalci na kmetih nimajo veliko opraviti.”¹⁷⁷ Tudi za podeželje naj bi bil torej dopoldanski obratovalni čas povsem zadovoljiv.

12. maja 1894 je trgovski minister z novo uredbo spet hotel odpraviti negodovanja: “Nedeljsko delo se za prodajo blaga a) v krajih, kateri po vsakokratnem zadnjem ljudskem štetju štejejo najmanj 20.000 prebivalcev, dovoli v sedanjem dopustnem obsegu, toda najdlje do 12. ure opoldne, razen pri trgovanju z živili spet za največ dve uri po šestu uri zvečer, b) in se v preostalih krajih dovoli v sedanjem dopustnem obsegu, toda najdlje do 3. ure popoldan.”¹⁷⁸ Seveda tudi te spremembe niso mogle zadovoljiti vseh kritikov obstoječega zakona. Nedeljski delovni čas trgovskega osebja je bil še naprej zelo dolg. To je bilo za zagovornike nedeljskega počitka še tem bolj zaskrbljujoče, ker je prav možno trgovsko osebje tudi ob običajnih dnevih delalo izredno dolgo, celo do 17 ur na dan.¹⁷⁹

27. maja 1885 je uredba trgovskega ministra natančno naštel tudi celo vrsto del v industriji in obrti, ki so lahko potekala tudi ob nedeljah. Mnoga industrijska opravila namreč zahtevajo neprekinjeno delo. To za kritično javnost ni bilo problematično. Zahtevala je le, da se delavcem omogoči udeležba pri maši in da posamezen delavec ne sme delati vsako nedeljo, temveč se morajo delavci izmenjavati. Poleg tega takrat na Slovenskem še ni bilo veliko takšnih obratov, ki bi motili slovensko javnost. Povsem drugače pa je bilo z nekaterimi obrtnimi dejavnostmi.

¹⁷⁰ *Postava o nedeljskem počitku, Slovenski narod, št. 233, 13. oktober 1885.*

¹⁷¹ *Obračunave deželnega zbora kranjskega, 34. zvezek, VII. seja, 26. januar 1894, str. 129.*

¹⁷² *Reichsgesetzblatt, št. 85, 12. maj 1894, člen 1.*

¹⁷³ *Beilagen zu den stenographischen Protokolle des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates, XI. Session, 1894, št. 927, str. 2.*

¹⁷⁰ *ski. - Nedeljski mir, Slovenski narod, št. 191, 24. avgust 1885.*

¹⁷¹ *Stenographische Protokolle über die Sitzung des Hauses der Abgeordneten des Österreichischen Reichsrates, IX. Session, 374. Sitzung, 19. maj 1884, str. 12969-12973.*

¹⁷² *Wiesthaller, Franz: Klerikale Heiligung des Sonntages, Marburger Zeitung, št. 49, 23. april 1882.*

¹⁷³ *Zanimivo je, da se je v boju proti nedeljskemu počitku zgornji argument kljub temu obdržal, čeprav je avtor vedel usaj za obstoj nove uredbe. “Die Kaufmann auf dem Land und in kleineren Städten, der am Sonntag Nachmittag oft mehr einnahme als in der ganzen übrigen Woche, da gerade Sonntag Nachmittags Landvolks und Arbeiter nach der Stadt oder dem Pfarrorte kommen.” Höllrigl, Franz: Die Sonntagsruhe und das Klein-gewerbe, Marburger Zeitung, št. 133, 8. november 1885.*

¹⁷⁴ *Reichsgesetzblatt, št. 143, 21. september 1885, člen 2.*

¹⁷⁵ *Ob ljudskem štetju leta 1880 so razen Trsta, Ljubljane in Gorice imeli vsi drugi kraji na Slovenskem manj kot 20000 prebivalcev. Melik, Vasilij: Rast mestnega prebivalstva na Slovenskem pred prvo svetovno vojno, Ekonomska revija, VII, 1956, str. 517-519.*

Nekateri, zlasti seveda obrtniki - mojstri, ki jih je novi zakon najbolj prizadel, so nedeljskemu počitku celo naravnost nasprotovali. Pri tem so poudarjali razliko med obrtjo in industrijo. Novi zakon je povzročil, da "je postalo veliko tisočev malih obrtnikov občutno oškodovanih v njihovi obrti, da bo veliko tisočev obrtnikov moralo propasti, če se te reči ne spremenijo."¹⁸⁰ Prav je, da se za industrijo, ki vsakodnevno serijsko izdeluje svoje blago, vpelje nedeljski počitek za izmučene delavce. Vendar je isti zakon za obrtništvo poguben. Obrtniško delo je namreč zelo podvrženo sezonskemu povpraševanju. Zato obrtnik mnogokrat sploh nima dela. "Pridejo pa zopet časi, ko se pomočnik in mojster ne pokažeta na dan niti ob nedeljah, kajti vesela sta, če po dolgem prestanku par tednov pride, da moreta zaslužiti si kaj za nazaj ali pa za naprej."¹⁸¹ Takrat pomeni vsaka nedelavna nedelja za obrtnika izgubo dohodka, ki ga ob delavnikih ne more več nadoknaditi. Zato je za obrtništvo nova zakonska uredba naravnost "gmotno škodljiva. To pa velja tudi za pomočnike pri rokodelstvu, ki imajo že sedaj žalibog več nego preveč neprostopoljnih praznikov v letu."¹⁸²

Vsi se s takšnimi argumenti seveda niso strinjali. Tako se pisec v *Slovenskem narodu* povsem strinja, da so nekatere izjeme (promet, gostinstvo) sicer nujne, toda, za božjo voljo, ali res prav vse? Zato se "pomočniki, za koje pa obstoji izjema, da morejo ob nedeljah pol dne ali pa celi dan delati, kakor pri brivcih, fotografih itd., pritožujejo se pa z opravičenjem, da je njih delo tudi delo, kakor je delo mizarja, urarja itd."¹⁸³ Ali morata fotograf in frizer res delati celo nedeljo? Prav tako kot pri izjemah, ki jih dovoljuje katoliški nauk, se je tudi pri novem zakonu pojavilo neizogibno vprašanje o resnični nujnosti takšnega dela za normalno delovanje celotne družbe. Vedno več ljudi je menilo, da gre pri izjemah prej za udobnost konzumentov kot za resnične potrebe.¹⁸⁴ Ljudje so preprosto udobno navajeni na veljavne obratovalne ure. Zato pri stro-

gem nedeljskem počitku "ne bode nihče imel škode; kajti občinstvo navadilo se bode kupovati in naročevati svoje potrebščine druge dni, ker bi se v nedeljo sploh ničesar ne dobilo."¹⁸⁵

Kot smo že videli, je bila ena najbolj vztrajnih zahtev prav odprava točenja alkoholnih pijač med nedeljskim počitkom in celo v soboto zvečer. Po zakonski uredbi za gostinstvo nedeljski počitek namreč ni veljal.¹⁸⁶ Posledica tega je seveda bila, da "so žganjarije, pivarne, gostilne lahko odprte, kjer se celo mej "božjo službo" popiva in razgraja."¹⁸⁷ Zato so bili ljudje, ki so od nedeljskega počitka pričakovali tudi moralni prepород, seveda močno razočarani. Čeprav so se zavedali, da je zaradi potreb ljudi ob nedeljah gostilne nemogoče zapreti, pa so pričakovali, da bi bile lahko zaprte vsaj med mašo. "Toliko je mogoče, toliko pa je tudi za blagostanje ljudstva potrebno." S tem ne bo nihče oškodovan. "Kdor čuti potrebo do oštarije, lahko ji ustreže ali že poprej ali pa poznej, kedar ne bo nikomur za napolik. V obče pa ne prinese nikomur dobička, veliko po oštarijah posedati."¹⁸⁸ Proti celodnevni nedeljskemu delavniku gostilna je potekala precejšnja agitacija. Skoraj ga ni bilo shoda o nedeljskem počitku, kjer ne bi zahtevali tudi omejitve točenja alkoholnih pijač. Močno so se zavzemali tudi za gostilniške delavce, ki so običajno delali tudi od 15 do 18 ur na dan, med pustovanji pa nepretrgoma 36, celo 48 ur. Ker popolnega nedeljskega počitka za njih pač niso mogli zahtevati, so za njih predlagali vsaj izmenični počitek.¹⁸⁹

Boj za novi zakon

Nezadovoljiva ureditev nedeljskega počitka je spodbudila množično agitacijo za novo zakonsko ureditev tega problema. Do leta 1894 naj bi tako v državni zbor prišlo "nad tisoč peticij, z nad 300.000 podpisi, ki vse merijo na to, da se jim tudi omogoči nedeljski počitek."¹⁹⁰ Öster-

¹⁸⁰ *Der Menger'sche Antrag über die Sonntagsruhe und die Arbeiter*, *Marburger Zeitung*, št. 142, 29. november 1885.

¹⁸¹ *Postava o nedeljskem počitku*, *Slovenski narod*, št. 234, 14. oktober 1885.

¹⁸² *Iz obrtniških krogov*, *Slovenski narod*, št. 159, 16. julij 1885.

¹⁸³ *Polovičarsko delo*, *Slovenski narod*, št. 163, 21. julij 1885.

¹⁸⁴ *Beilagen zu den stenographischen Protokolle des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates*, XI. Session, 1894, št. 927, str. 3.

¹⁸⁵ *Polovičarsko delo*, *Slovenski narod*, št. 163, 21. julij 1885.

¹⁸⁶ *Reichsgesetzblatt*, št. 83, 27. maj 1885, § 2, B 5.

¹⁸⁷ Ta citat iz Mengerjevega govora je avtor na široko poudaril. -ski.-: *Nedeljski mir*, *Slovenski narod*, št. 242, 23. oktober 1885.

¹⁸⁸ *Oštarije pa počitek ob nedeljah*, *Slovenski gospodar*, št. 32, 6. avgust 1885, str. 247.

¹⁸⁹ *Beilagen zu den stenographischen Protokolle des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates*, XI. Session, 1994, št. 927, str. 5.

¹⁹⁰ *Obravnave deželnega zbora kranjskega*, 34. zvezek, XV. seja, 17. februar 1894, str. 389.

reichischen Reformverein, prvo dunajsko društvo, ki je povsem prisegalo na antisemitski program,¹⁹¹ je že v začetku leta 1886 državnemu zboru poslalo peticijo. Njene zahteve so se že skoraj povsem ujemale z vsemi bodočimi zahtevami po popravi spornega zakona in uredb.¹⁹² Problem krščanskega nedeljskega počitka je v sledečih letih postal eden najbolj perečih socialnih problemov, ki so jih obravnavali na katoliških shodih po Avstriji. Pri tem je v ospredje katoliškega boja vse bolj prihajalo krščanskosocialno gibanje. Krščanski socializem se je od sedemdesetih let najprej začel razvijati na Dunaju v krogu ljudi, katerih neformalni idejni vodja je bil Karl Vogelsang. S svojimi idejami je vplival že na prvi avstrijski katoliški shod leta 1877, kjer je bil nedeljski počitek že deležen večje pozornosti. Drugi avstrijski katoliški shod leta 1889 na Dunaju pa je bil že povsem v znamenju Vogel-sangovih idej. Tako so udeleženci imeli priložnost "občudovati prve naše učenjake, ki ne mlatijo v svojih govorih prazne slame, marveč s svojo temeljitostjo imponujejo celó zagrizenim nasprotnikom."¹⁹³ Poleg mnogih perečih vprašanj, ki so takrat mučila katoliško javnost, je shod v posebnem odboru z vso pozornostjo obravnaval tudi socialno vprašanje. V tem odboru so poleg agrarnega, delavskega in obrtniškega vprašanja enako pozornost namenili tudi posvečevanju nedelj in praznikov. Kot o ostalih socialnih problemih so tudi glede posvečevanja sprejeli posebno resolucijo. V njej so seveda zahtevali nedeljski počitek v povsem katoliškem duhu.¹⁹⁴

Posvečevanje je bilo odslej stalna zvezda spremljevalka katoliških shodov po Avstriji. Podobne resolucije so tako sprejeli na drugem štajerskem katoliškem shodu leta 1891 v Gradcu,¹⁹⁵ leta 1892 na tretjem avstrijskem katoliškem shodu v Linzu,¹⁹⁶ leta 1894 na prvem češkem katoliškem shodu v Brnu¹⁹⁷ in še istega leta na prvem dolnjeavstrijskem katoliškem shodu.¹⁹⁸

Vsi ti shodi se niso zgledovali le po drugem avstrijskem shodu. Leta 1891 je namreč papež Leon XIII. objavil delavsko okrožnico *Rerum novarum*. "Ta je najdaljši pa tudi najvažniši in naj tehtniši enciklika sedanjega namestnika Kristusovega."¹⁹⁹ Njen vpliv je bil takojšen in zelo odmeven. Zato so bili tudi vsi shodi povsem prežeti z njo. Okrožnica seveda obravnava tudi nedeljski počitek, saj "je ob praznikih nujno potreben počitek po delu in trudu. Vendar naj tega nihče ne razume kot večje uživanje lenega brezdelja in še manj kot brezdelnost, po kateri mnogi hrepene in je pospeševanje pregreh in prilika za zapravljanje denarja, pač pa samo kot z vero posvečen počitek po delu. Z vero povezan počitek kliče človeka od bremen in poslov vsakdanjega življenja, da ga dvigne k premišljevanju o nebeških dobrinah in da spodobno in dolžno časti večno božanstvo. To je bistvo in smisel počitka, ki ga je treba izpolniti ob praznikih."²⁰⁰

Čeprav je bila za uradno cerkveno razumevanje socialne problematike ta okrožnica velika prelomnica, pa v resnici ni prinašala nič revolucionarno novega. Pri razlagi perečih socialnih vprašanj svojega časa se je v obilni meri naslanjala prav na nauk avstrijskih krščanskih socialistov.²⁰¹ Pri razlagi nedeljskega počitka pa je posegla še bolj v preteklost. Če ta del okrožnice

¹⁹¹ *Reformverein* je bil v tem času že v zatonu. Vendar sama ideja obrtniškega antisemitizma s tem ni zamrla, prej nasprotno, v drugih društvih se je bogato razvijala naprej. S tem tudi zahteve po strožjem nedeljskem počitku niso potihle. Več o društvu glej Boyer, John W.: *Political Radicalism in Late Imperial Vienna, Origins of the Christian Social Movement 1848 - 1897*, The University of Chicago Press, Chicago, London, 1981, str. 90 - 98.

¹⁹² Peticija za posvečevanje nedelj, *Slovenec*, št. 2, 4. januar 1886.

¹⁹³ Katoliški shod na Dunaji, *Slovenec*, št. 101, 3. maj 1889.

¹⁹⁴ "Einschränkung der Gewährung von Ausnahme für das gesetzliche Verbot der Sonntagsarbeit, Ausscheidung dieses Verbotes auf die christliche Feiertage, Sonn- und Feiertagsruhe für Privatbeamte und öffentlich Bedienstete sowie für die Bediensteten der Transport- und Verkehrsanstalten, Dauer der Ruhezeit von 18 Uhr des Vorabends bis 6 Uhr des folgenden Werktag." Celerin, Alfred: *Die österreichische Katholikentage des 19. Jahrhunderts*, o.c., str. 98; Katoliški shod na Dunaji, *Slovenec*, št. 101, 3. maj 1889.

¹⁹⁵ Katoliški shod v Gradcu, *Slovenec*, št. 126, 6. junij 1891.

¹⁹⁶ Katoliški shod v Lincu, *Slovenec*, št. 186, 17. avgust 1892; Celerin, Alfred: *Die österreichische Katholikentage des 19. Jahrhunderts*, o.c. str. 134.

¹⁹⁷ Sklepi brnskega katol. shoda, *Slovenec*, št. 182, 10. avgust 1894.

¹⁹⁸ Resolucije I. dolnjeavstrijskega katol. shoda, *Slovenec*, št. 279, 5. december 1894.

¹⁹⁹ Zgodnja danica, št. 22, 29. vel. traven 1891, str. 174.

²⁰⁰ Prevod okrožnice se nahaja v Družbeni nauki Cerkve, Mohorjeva družba, Celje, 1994, str. 55-56. Celotna okrožnica je bila v slovenščino prevedena že takoj leta 1891. O nedeljskem počitku tako glej Leon XIII.: *Delavsko vprašanje*, Ljubljana, 1891, str. 35 - 36.

²⁰¹ Poleg katoliških socialnih reformatorjev iz Avstrije (med katerimi je bil najpomembnejši Karl Vogelsang), so bili pomembni še različni misleci iz Nemčije, Francije, Belgije, Amerike in drugod. Kremžar, Marko: *Izlo-*

primerjamo z zgoraj prikazanim katoliškim naukom, ne zasledimo nikakršnih sprememb. Vendar to moč in ugled socialnega sporočila okrožnice prav nič ne zmanjša. Okrožnica je bila katoliškemu gibanju dolgo časa prva zvezda vodnica. Tisti del okrožnice, ki je govoril o nedeljskem počitku, pa je povzročil, da so mnogi v državnem zboru še glasneje zahtevali zaostritev obstoječega zakona.

Zahteve na Slovenskem

Množično gibanje za izboljšanje zakonodaje o nedeljskem počitku tudi slovenskega ozemlja ni pustilo ob strani. Če že ne drugega, so zahtevali vsaj strogo spoštovanje obstoječega zakona.²⁰² Tako kot drugje po Avstriji se je strožje spoštovanje nedeljskega počitka najglasneje zahtevalo na katoliških shodih. Slovenci so se v kar precejšnjem številu udeležili že avstrijskih katoliških shodov, kjer po vsej verjetnosti niso nasprotovali sprejetim resolucijam o posvečevanju nedelj. Te zahteve so Slovenci z vso odločnostjo ponavljali tudi na domačih lokalnih shodih. Tako npr. leta 1890 na tretjem shodu katoliškega političnega društva v Ljubljani²⁰³ in leta 1891 na tretjem shodu konservativnega obrtnega društva v Ljubljani.²⁰⁴ V širšem avstrijskem okviru pa je bil najpomembnejši prvi slovenski katoliški shod leta 1892 v Ljubljani.

Ta prizadevanja je odločno podprla tudi najvišja cerkvena oblast na Slovenskem. Leta 1892 je tako na pomembnost posvečevanja nedelj in praznikov v pastirskem pismu opozoril sam ljubljanski škof Jakob Missia.²⁰⁵ To je bilo v času njegovega škofovanja v Ljubljani le eno od njegovih mnogih pomembnih pastirskih pisem, "v katerih se je dotaknil vseh velikih pastoralnih

problemov, ki so pretresali avstrijsko družbo in našli odmev tudi v njegovi škofiji."²⁰⁶ Zato prav to njegovo pastirsko pismo kaže, kakšen velik pomen je problem posvečevanja imel v takratnih širših katoliških krogih. Škofove želje iz pastirskega pisma so že čez nekaj mesecev glasno odmevale na prvem slovenskem katoliškem shodu.

Na tem shodu so načrtali idejne smernice, ki so še dolgo potem prevevale krščanski socializem na Slovenskem. Vendar na shodu oznanjene resolucije niso bile plod vase zaprtega slovenskega duha, ki ne sprejema idej širšega sveta. Ravno nasprotno. Takratno slovensko ozemlje je bilo trdno vpeto v okvir velike Habsburške države in preko nje v srednjo Evropo in širni svet. Avstrijski problemi so bili tudi naši problemi, zato so bili takšni tudi odgovori. Slovenski krščanski socializem je nazorsko izhajal iz avstrijskega. Resolucije drugega avstrijskega katoliškega shoda so zelo odmevale med delom slovenske katoliške inteligence. Socialne resolucije tega shoda, med drugim tudi resolucija o nedeljskem počitku, so bile skoraj povsem v soglasju z resolucijami prvega slovenskega katoliškega shoda.

Poleg drugega avstrijskega shoda je na slovenske socialne resolucije seveda močno vplivala tudi delavska okrožnica papeža Leona XIII. Med govorniki na shodu je bila okrožnica največja avtoriteta, na katero so se sklicevali. Tudi poročevalec o nedeljskem počitku Kalist Medic se je opiral na njo. Sprejeta resolucija je zaradi verskih, moralnih, premoženjskih in zdravstvenih razlogov zahtevala spremembo obstoječe zakonodaje. S tem bi se tudi nedelje in prazniki posvečevali veliko bolj vestno. V ta namen je potrebno čimbolj omejiti nedeljsko delo v trgovinah, delavnicah, tovarnah, uradih, na železnici in drugje v prometu. Od sobote popoldne do ponedeljka zjutraj naj se prodaja žganja povsem prepove. Naj se tudi poskrbi, da se bodo delavci, ki bodo morali delati tudi ob nedeljah, "primerno vrsté, da bode vsakteri delal le slednjo drugo ali tretjo nedeljo, ali pa le pol dne."²⁰⁷

dišča in smer katoliškega družbenega nauka, Družina, Ljubljana, 1998, str. 55-57, 62; Bader, Erwin: *Christliche Sozialreform. Beiträge zur Sozialphilosophie in einer veränderten Welt*, Herder, Wien, 1991, str. 69, 75.

²⁰² "Več katoliških meščanov" je takšno zahtevo poslalo ljubljanskemu magistratu. "Torej kot katoličani in tudi kot državljani avstrijski odločno zahtevamo od obrtnega urada mestne gosposke Ljubljanske, da izvršuje obrtno postavo in da gleda, da se praznujejo nedelje." Poslano, Slovenec, št. 116, 24. maj 1887.

²⁰³ Povše, Fr.: *Nedeljski počitek*, Slovenec, št. 115, 21. maj 1890; III. shod katoliškega političnega društva v Ljubljani, Domoljub, št. 10, 14. maj 1890.

²⁰⁴ Konservativno obrtno društvo, Slovenec, št. 275, 1. december 1891.

²⁰⁵ Missia, Jakob: *Posvečuj nedelje in zapovedane praznike*, Domoljub, št. 8, 21. april 1892, str. 89-94.

²⁰⁶ Dolinar, France M.: *Skrb za prenovo cerkve v ljubljanski škofiji*, Missiev simpozij v Rimu, Mohorjeva družba, Celje, 1988, str. 124.

²⁰⁷ Poročilo pripravljalnega odbora o I. slovenskem katoliškem shodu, kateri se je vršil 1892. leta v Ljubljani, o.c., str. 110-111.

Zakon o nedeljskem počitku je bil le del obrtnih zakonov. Z zahtevami po spremembi obrtnih zakonov je zato pod vprašaj prišel tudi obstoječi zakon o nedeljskem počitku. Od 10. maja do 25. avgusta 1893 je na Dunaju potekala obrtna anketa, s katero je obrtni odsek državnega zbora hotel od delavcev, pomočnikov, obrtnikov, trgovcev in tovarnarjev izvedeti, kaj menijo o spremembi obstoječih obrtnih zakonov. Od tridesetih obravnavanih vprašanj se je osemindvajseto ukvarjalo z nedeljskim počitkom. Seveda so bili povabljeni tudi zastopniki Kranjske, Spodnje Štajerske, Goriške in Trsta. Vsi so "zahtevali popoln nedeljski počitek ne samo za obrtnike, ampak tudi za tabačne trafike in loterije, češ da mora država vsem drugim dober zgled dajati."²⁰⁸

O nedeljskem počitku je razpravljala tudi deželni zbor na Kranjskem. 26. januarja 1894 je v njem Ivan Hribar podal že zgoraj omenjeni samostojni predlog o dodatnih naredbah glede nedeljskega posvečevanja. Predlog je 17. februarja prišel v razpravo, kjer je o njem v imenu upravnega odseka poročal Franc Povše. Deželni zbor je nato od vlade zahteval, da naj se živilske trgovine, tobačne trafike in loterije zapirajo že opoldne. Natančno naj se upošteva že sprejetih zakonov, da imajo ob nedeljah zaposleni pravico do obiska maše. Zakon o nedeljskem počitku naj velja tudi za praznike.²⁰⁹

Ponovna ureditev

17. aprila 1891 je češki poslanec Max Hajek skupaj s štiriindvajsetimi tovariši v državnem zboru vložil predlog za spremembo obstoječega zakona o nedeljskem počitku. V njem se je zavzel za uslužbence v trgovskih dejavnostih,²¹⁰ ki so bili z nedeljskim delom izredno obremenjeni. Ta predlog sta toplo pozdravila tudi *Zgodnja danica*²¹¹ in *Slovenec*. "Da bo ta predlog našel podporo v zbornici, sme se upati, ker tudi konservativna stranka, kakor tudi tako imenovana krščansko-socijalna bodeta za to glasovali, seveda s primernim obzirom na resnične potre-

be in razmere posameznih mest in krajev."²¹² Do 24. aprila 1894 je v državni zbor prišlo že 41 peticij, ki so podpirale predlog, med njimi tudi peticija Konservativnega obrtnega društva iz Ljubljane. Vendar so bila tudi nasprotovanja zelo močna. Iz Štajerske je prišlo kar 44 peticij, "katere so se v interesu podeželske trgovine, posebno v gorovju, izrekle proti predlogu Hajeka."²¹³ Med njimi jih je bilo kar 13 iz Spodnje Štajerske, katere so poslala tako društva obrtnikov kot trgovcev.²¹⁴ Če bi se ozirali le na število peticij, bi pričakovali, da so bili ljudje na Slovenskem večinoma proti strožjemu nedeljskemu počitku. Vendar ne smemo pozabiti, da so bili proti temu le lastniki trgovin in obrtni mojstri, ki bi jih zaostritev zakona neposredno prizadela. Zato so tudi množično podprli organizirano akcijo zbiranja podpisov. Njihovi uslužbenci so seveda mislili povsem drugače.

5. aprila 1894 je enaindvajset poslancev pod vodstvom Rudolfa Polzhoferja v državnem zboru vložilo predlog za uvedbo nedeljskega počitka za uslužbence v gostinstvu, ki v primerjavi s svojimi kolegi v trgovskih dejavnostih niso bili prav nič manj obremenjeni.²¹⁵ Oba predloga je nato obravnaval obrtni odsek in o problemu poročal državnemu zboru. V nasprotju s predlagateljema, ki sta zahtevala le delno spremembo zakona, je obrtni odsek predlagal, da se z izrednim zakonom nedeljski počitek povsem na novo uredi. Podal je že tudi oris zakonskega predloga.²¹⁶ Vlada je nato obrtnemu odseku predložila svoj zakonski predlog. 19. decembra se je v državnem zboru končno pričela razprava, v katero pa poslanci s slovenskega ozemlja na žalost niso posegli.²¹⁷ Razprava se je kmalu zaključila

²¹² *Urnava nedeljskega počitka, Slovenec, št. 102, 6. maj 1891.*

²¹³ *Beilagen zu den stenographischen Protokolle des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes, XI. Session, 1894, št. 927, str. 3.*

²¹⁴ *Tri iz Maribora, dve iz Lenarta in po ena iz Rogaške Slatine, Šoštanj, Središča, Kozja, okolice Celja, Laškega, Vranskega in Ptuj. Beilagen zu den stenographischen Protokolle des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes, XI. Session, 1894, št. 927, str. 9-17.*

²¹⁵ *Beilagen zu den stenographische Protokollen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes, XI. Session, 1894, št. 866.*

²¹⁶ *Beilagen zu den stenographischen Protokolle des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes, XI. Session, 1894, št. 927, str. 6.*

²¹⁷ *O povzetkih glavnih govorov glej: Državni zbor, Slovenec, št. 291, 20. december 1894; Državni zbor, Slovenec, št. 292, 21. december 1894.*

²⁰⁸ *Obrtna anketa, Slovenec, št. 169, 26. julij 1893.*

²⁰⁹ *Obravnave deželnega zbora kranjskega, 34. zvezek, XV. seja, 17. februar 1894, str. 389.*

²¹⁰ *Delali bi lahko najkasneje do 12. ure. Beilagen zu den stenographischen Protokolle des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes, XI. Session, 1891, št. 39.*

²¹¹ *k.: Iz Gorenjske, Zgodnja danica, št. 21, 22. vel. traven 1891.*

in 16. januarja 1895 je bil zakon potrjen.²¹⁸ Najpomembnejša novost je bila razširitev nedeljskega počitka tudi na trgovske dejavnosti. Mnoge izjeme so seveda obstajale še naprej, vendar jih je vlada sedaj natančneje določila. Področje nedeljske zakonodaje je bilo s to zaostritvijo prepovedi nedeljskega dela vse do propada monarhije v glavnih potezah urejeno. Vlada je le še izdala posamezne uredbe, s katerimi je natančneje določila izjeme ali s katerimi je nedeljski počitek razširila še na nekatere gospodarske panoge.²¹⁹ Te uredbe so le dopolnile in razširile obstoječi zakon iz leta 1895.²²⁰

Z zadovoljivo ureditvijo nedeljskega počitka je boj za primerni nedeljski počitek v primerjavi z drugimi perečimi socialnimi problemi vse bolj stopal v ozadje. Če so na prvem slovenskem katoliškem shodu nedeljskemu počitku namenili posebno resolucijo, so na drugem shodu leta 1900 v Ljubljani ta problem omenili le še v okviru sklepov o problemih obrtniškega in delavskega stanu.²²¹ Vendar s pojemanjem boja za nedeljski počitek boj za posvečevanje nedelj in za nedeljski počitek, ki bo povsem v znamenju katoliških nazorov, še ni bil končan. Cerkev je tudi v 20. stoletju svoje vernike in družbo vedno znova opominjala, da naj ob nedeljah ne delajo brez potrebe in da naj vestno hodijo k službi božji.²²²

Zusammenfassung

Auf dem Weg zur modernen Sonntagsruhe

Die Wurzeln der modernen Sonntagsruhe reichen bis zum dritten Gebot der Heiligen Schrift zurück. Im mittelalterlichen Europa war der Sonntag nicht nur ein Tag der Ruhe, sondern auch ein Tag Gottes, an dem der Besuch der Sonntagsmesse für alle Christen obligatorisch war. Sonntagsheiligung und Sonntagsruhe waren eine untrennbare Einheit. Doch mit

dem Beginn der Industrialisierung rückte die Sonntagsruhe immer mehr in den Hintergrund. Die neue Art der industriellen Produktion unter den Bedingungen der freien Konkurrenz verlangte von den Arbeitern die ununterbrochene Arbeit. Immer weniger Menschen achteten die Sonntagsruhe. Mit dem Fortschreiten der Industrialisierung war aber nicht nur die Sonntagsruhe im Rückzug, sondern es wurde durch die Durchsetzung liberaler Ideen auch die Sonntagsheiligung strittig. Die Einwände gegen den Staat, der durch Gesetze seinen Staatsbürgern die Pflicht des Besuchs der Sonntagsmesse auferlegte, wurden immer häufiger. In der österreichischen Hälfte der Habsburgermonarchie wurde daher in den Jahren 1867/68 die obligate Sonntagsheiligung und Sonntagsruhe abgeschafft. Dadurch waren die Grundbedingungen für eine unbegrenzte Sonntagsarbeit geschaffen.

Doch konnte eine solche Regelung nicht lange Bestand haben, da die Tradition der Sonntagsruhe in der Bevölkerung zu stark verankert war. Auch die kirchlichen Vorschriften über die Sonntagsruhe galten immer noch. Bereits in den siebziger Jahren des 19. Jahrhunderts bildete sich daher eine breite Front der Anhänger der Sonntagsruhe, die vom Staat die erneute gesetzliche Verpflichtung zur Sonntagsruhe forderten. Das Gros der Verfechter der Sonntagsruhe kam aus den Reihen der erstarkenden konservativen und katholisch orientierten Bewegungen. Sie agitierten darum auch für die erneute Einführung der Sonntagsheiligung. Mit der Entwicklung der modernen säkularisierten Gesellschaft traten allerdings die religiösen Gründe für die Sonntagsruhe im Vergleich zu den sozialen, gesundheitlichen und kulturellen Gründen in den Hintergrund. Trotz des konservativ-katholischen Drucks entwickelte sich die moderne Sonntagsruhe vollkommen getrennt von der verpflichtenden Sonntagsheiligung. Der traditionelle Sonntag der Agrargesellschaft, der ganz im Zeichen der religiösen Feier stand, wurde schrittweise durch den Sonntag als einen in erster Linie arbeitsfreien Tag verdrängt. Dennoch blieb der erfolgreiche Kampf für die Sonntagsruhe eng mit dem erfolglosen Kampf für die Sonntagsheiligung verbunden, denn bei den katholischen Verfechtern der Sonntagsruhe standen religiöse Gründe noch immer im Vordergrund.

Die Kirchenlehre verbietet nicht jegliche Sonntagstätigkeit, sondern nur eine unnötige.

²¹⁸ Reichsgesetzblatt, št. 21, 16. januar 1895.

²¹⁹ Pomembna je bila npr. uredba iz 28. aprila 1895 o razširitvi nedeljskega počitka tudi na krošnjarstvo. Kolmer, Gustav: *Parlament und Verfassung. Peti del 1891-1895, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Gradec, 1978, str. 450-451.*

²²⁰ Pribyl, Herbert: *Das Verbot der Sonntagsarbeit aus rechtshistorischer Perspektive, o.c., str. 198-202.*

²²¹ Poročilo o II. slovenskem katol. shodu, ki se je vršil leta 1900 v Ljubljani, Ljubljana, 1901, str. 83, 84.

²²² Pred kratkim je o tem spregovoril tudi papež Janez Pavel II. Glej Hočevar, Tone: "Nedelja naj bo spet dies Domini!", *Delo*, št. 155, 8. julij 1998, str. 20.

Natürlich aber waren die Meinungen darüber, welche Tätigkeit nötig ist und welche nicht, selten einhellig. Im allgemeinen entrüstete man sich über die Sonntagsarbeit der Händler, Gewerbetreibenden, Bauern, Beamten, Eisenbahner und sogar Soldaten. Auch verschiedene Feiern - vor allem wilde Trinkgelage und übermütige Schlägereien - durch die angeblich die Heiligkeit des Sonntags geschändet und die Sonntagshandlungen gestört wurden, waren vielen ein Dorn im Auge. Der Besuch der Sonntagsmesse mit anschließendem Besuch des nächstgelegenen Gasthauses war insbesondere am Land die klassische Art, den freien Sonntag zu verbringen.

Wegen der großen Kluft zwischen der Realität und dem Ideal der Sonntagsheiligung, wie sie von den Verfechtern der katholischen Weltanschauung verstanden wurde, gelangten letztere zu der Überzeugung, daß die Sonntagsruhe zum Wohl des Volkes wieder gesetzlich verankert werden müßte. Auf der gesetzgebenden Ebene kam dieses Problem dann bei der zweiten Gewerbenovellierung im Jahr 1885 zur Sprache, wobei die verpflichtende Sonntagsruhe (nicht aber die Sonntagsheiligung) gesetzlich festgelegt wurde.

Dennoch waren die Verfechter der Sonntagsruhe mit dem neuen Gesetz nicht zufrieden, da es auch Ausnahmen vorsah. Die von der verpflichtenden Sonntagsruhe ausgenommenen Wirtschaftszweige wurden vom Handelsminister im Anschluß an das Gesetz in sehr großzügiger Weise festgelegt. Am meisten Aufregung herrschte über die Ausnahmeregelungen im Handel. Die Anhänger des Handels beschwerten sich, daß die Geschäfte wegen der ländlichen Einkaufsgewohnheiten den ganzen Sonntag geöffnet sein müßten. Die Anhänger einer strengen Einhaltung der Sonntagsruhe beklagten wiederum, daß die Geschäfte sonntags zu lange geöffnet sind. Ähnliche Streitigkeiten gab es auch hinsichtlich der gewerblichen Tätigkeit. Die Regierung versuchte die Verhältnisse durch zahlreiche Verordnungen zu regeln, doch konnte sie damit die Verfechter der Sonntagsruhe nicht zufriedenstellen.

Der heftige Kampf für eine erneute gesetzliche Regelung der Sonntagsruhe, der auch von den slowenischen Liberalen unterstützt wurde, führte im Jahr 1895 zu einem neuen Gesetz, das in den wesentlichen Zügen bis zum Ende der Monarchie in Geltung blieb. Dadurch verlor der Kampf um die Sonntagsruhe allmählich seinen Schwung.